

Habitatul culturii Otomani din Câmpia Careiului și valea Eriului¹

Zsolt MOLNÁR

Ca proaspăt absolvent al Universității „Babeș-Bolyai”, l-am cunoscut pe cel care mi-a fost un al doilea dascăl. Impresionat de personalitatea profesorului și omului Némethi János, bucurându-mă de privilegiul încrederii și prieteniei sale, ani de zile locuința familiei Némethi mi-a fost ca un al doilea cămin. Timpul uceniciei a trecut și în acest moment aniversar pot doar să-mi exprim sentimentele de profundă afecțiune și respect față de acest mare arheolog. *Magister auguro tibi: ad multos faustosque annos!*

Bazinul Carpatic, în perioada de aproximativ 500 de ani cât durează bronzul mijlociu, este asemănător unui mozaic cultural. În pofida faptului că diferitele comunități din acest spațiu au dezvoltat o cultură materială originală, pe baza macro-caracteristicilor sociale și economice existente, putem vorbi despre o „societate a tell-urilor”. Acest sistem de habitat este prezent și în Câmpia Careiului și valea Eriului, zonă geografică care alături de valea râului Berettyó (Ungaria) reprezintă epicentrul complexului cultural Otomani–Gyulavarsánd.²

Cercetarea moștenirii arheologice a comunităților Otomani–Gyulavarsánd, se confruntă cu greutatea de ordin conceptual și terminologic³, cu toate că de-a lungul anilor au apărut lucrări monografice importante privind acest subiect.⁴ Specialiștii care s-au ocupat de această problemă au folosit denumiri diferite (cultura Ottomány, cultura Otomani, cultura Gyulavarsánd) pentru desemnarea aceluiași fenomen cultural.

Cercetările noastre privind cultura Otomani, parte integrantă a complexului cultural Otomani–Gyulavarsánd⁵ și habitatul din Câmpia Careiului și valea Eriului au pornit de la înregistrarea exhaustivă

¹ Prezentele cercetări privind habitatul culturii Otomani au fost întreprinse împreună cu Némethi János. Rezultatele acestora au fost publicate într-o primă fază în cartea scrisă împreună în 2002 (Némethi–Molnár 2002).

² În anul 2002 am propus, împreună cu Némethi J. denumirea de „complexul cultural Otomani–Gyulavarsánd” bazându-ne pe faptul că ceramica Otomani I (Némethi–Molnár 2002), materialul arheologic pe care Máthé Sz. M. l-a denumit Ottomány B (Máthé 1984, Tab. 11/1-20, Máthé 1988, 39, Máthé 1994, 29, Máthé 2001, 39sq, Némethi–Roman 1994–1995, 30) și Gyulavarsánd I (Banner–Bóna 1974, 42, Makkai 1998, 643, Máthé 1984, 157) pot fi incluse în etapa de dezvoltarea timpurie a aceluiași complex cultural (Némethi–Molnár 2001, 76, Némethi–Molnár 2002, 74 sq), iar din punct de vedere cronologic aparțin Bronzului Mijlociu I. În viziunea noastră, termenul Otomani–Gyulavarsánd exprimă cel mai bine esența fenomenului cultural.

³ În opinia cercetătorilor din Ungaria, cultura Ottomány se datează în perioada de tranziție de la bronzul timpuriu la bronzul mijlociu (Bóna 1992, 16) sau poate fi inclusă în perioada care cuprinde sfârșitul bronzului timpuriu și începutul bronzului mijlociu (*Magyar régészet az ezredfordulón...*, Tabel cronologic – Epoca bronzului) Analizând tabelul cronologic din volumul publicat în anul 2003 trebuie menționat că, în mod interesant, cultura Gyulavarsánd începe în epoca Bronzului Mijlociu II. Ce se întâmplă în literatura de specialitate din Ungaria cu inventarul arheologic care datează din epoca Bronzului Mijlociu I și considerat că ar fi independent de cultura Ottomány (Kovács 1982, Máthé 1984, Máthé 1988, *Bronzzeit* ...1992, Csányi–Tárnoki 2003, 158sq). Credem că este vorba despre o greșeală tehnică intervenită cu ocazia editării tabelului. Deoarece termenul Ottomány indică îndeosebi un fenomen de la sfârșitul bronzului timpuriu, utilizarea lui pentru a desemna un complex cultural din bronzul mijlociu este mai mult decât discutabilă. Trebuie reevaluată și utilizarea denumirii de Gyulavarsánd la întregul teritoriu al complexului cultural (vezi Gogáltan 1999a, 56, Gogáltan 2000, 129, Némethi–Molnár 2001, 74) Pe parcursul bronzului mijlociu similaritatea dintre ceramica pe care am definit-o ca fiind Otomani I și care în opinia noastră datează din perioada mijlocie a epocii bronzului, respectiv inventarul arheologic din Ungaria de aceeași vârstă persistă în ce privește formele și ornamentele. Luând în considerare și diferențele de dezvoltare regională care pot fi demonstrate la nivelul culturii materiale, respectiv pe baza argumentelor prezentate am decis utilizarea denumirii de complex cultural Otomani–Gyulavarsánd. Tot cu acea ocazie am atras atenția asupra faptului că cele două culturi care au întemeiat tell-urile din perioada bronzului mijlociu din nord-vestul României și nord-estul Ungariei sunt înrudite, dar ar putea fi chiar similare (Némethi–Molnár 2002, 10sq).

⁴ Ordentlich 1973, Banner–Bóna 1974, Bóna 1975, Bader 1978.

⁵ În viziunea noastră complexul cultural Otomani–Gyulavarsánd, la rândul lui, are două componente regionale: cultura Otomani și cultura Gyulavarsánd. În stadiul actual al cercetării, considerăm că ar fi pripită utilizarea termenului de cultură Otomani pentru a desemna materialul arheologic din Ungaria. Nu excludem posibilitatea ca cele două culturi, Otomani și Gyulavarsánd, să fie identice, dar această ipoteză nu poate fi susținută în lipsa comparării detaliate din punct de vedere tipologic, stilistic și stratigrafic a culturii materiale și din perspectiva analizei comparatistice a habitatului, respectiv a ritului și ritualului funerar.

a descoperirilor (marcarea pe hărți topografice, vizitarea și fotografierea fiecărui sit⁶). Bazându-ne pe cercetările de teren ale lui Némethi J. efectuate pe parcursul mai multor decenii și analiza vestigiilor arheologice aflate în depozitele muzeelor din Carei, Săcuieni, Oradea și Satu Mare am încercat creionarea sistemului de așezări din această zonă geografică.

Repere istoriografice

De la ultima analiză monografică a culturii Otomani⁷, volumul informațiilor privind habitatul acesteia a crescut considerabil. Periodizarea internă a culturii Otomani a fost și ea reevaluată în urma noilor cercetări și compararea descoperirilor din nord-vestul României cu cele din nord-estul Ungariei.⁸

În articolul de față nu dorim să analizăm păreri divergente referitoare la problemele ridicate de complexul cultural Otomani–Gyulavarsánd⁹, acest demers depășind mult cadrul acestui lucrări. Vom trece în revistă doar cele mai importante opinii ale cercetătorilor autohtoni privind habitatul culturii Otomani.¹⁰

După primul război mondial, Roska M. este unul dintre pionierii cercetării științifice a epocii bronzului din nord-vestul României. El continuă săpăturile de la Otomani¹¹ și Vârșand¹² începute de către Andrassy E. și Domokos J. În publicațiile sale, materialul arheologic descoperit în săpăturile sistematice menționate este încadrat cronologic în conformitate cu stadiul cercetărilor din acea vreme¹³. Cu ocazia evaluării stratigrafiei de la Vârșand– „Movila dintre vii” Roska definește și din punct de vedere cultural manifestarea răspândită de-a lungul Crișurilor și al Eriului. Conform opiniei sale, această cultură se regăsește și în Ungaria¹⁴.

I. Nestor¹⁵ introduce în literatura de specialitate denumirea de „cultură Otomani” pe baza rezultatelor săpăturilor efectuate la Otomani și Vârșand de către Roska M.¹⁶. În 1960 profesorul bucureștean reanalizează problematica culturii, fiind de părere că, pe parcursul dezvoltării sale, cultura Otomani trece de linia Tisei. Nestor consideră materialul arheologic de la Tószeg, Füzesabony și Hatvan, cele mai nordice descoperiri Otomani. Astfel, granița nordică a ariei de răspândire a culturii este trasată pe valea Hernád, pe linia Košice.¹⁷

Prima prelucrare monografică a culturii aparține lui D. Popescu¹⁸, care publică catalogul siturilor arheologice atribuite acestei culturi și descrie așezările mai importante. În opinia sa, aria de răspândire a culturii Otomani cuprinde în primul rând județele Bihor (România) și Hajdú–Bihar (Ungaria). De asemenea, comunitățile Otomani ar fi ocupat și cea mai mare parte a Ungariei estice, respectiv anumite zone din județele Arad, Sălaj, Satu Mare, Cluj și Hunedoara.¹⁹ Ulterior, în studiile sale privind epoca bronzului din România publicate în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, Popescu se

⁶ Catalogul complet al așezărilor Otomani din Câmpia Careiului și Valea Eriului a fost publicat împreună cu Némethi J. într-o carte apărută în 2002. (Némethi–Molnár 2002, 105sqq).

⁷ Bader 1978. Cercetătorul reanalizează problematica acestei culturi într-un articol publicat în 1998, contribuția esențială a demersului său fiind analiza istoricului cercetărilor (Bader 1998).

⁸ Némethi–Molnár 2002, Némethi–Molnár 2005.

⁹ De la bun început, nu ne-am propus să analizăm opiniile diferiților cercetători din Ungaria referitoare la noțiunile de „Cultura Otomány”, „Cultura Gyulavarsánd” respectiv ce înseamnă „Cultura Otomani” în accepțiunea colegilor din Slovacia. Dorim să ne referim doar la aria de răspândire a culturii Otomani din România. Prin trecerea în revistă a unor opinii aparținând cercetătorilor din țară am intenționat schițarea cadrului general existent în momentul începerii cercetărilor noastre.

¹⁰ Există deja studii care prezintă în detaliu opiniile existente în literatura de specialitate română, maghiară, slovacă și germană referitoare la cultura Otomani (Bader 1998).

¹¹ Roska 1926-1928, 193.

¹² Domokos 1908, 55sqq. Lucrarea citată cuprinde și istoria “săpăturilor arheologice” efectuate anterior la Vârșand–”Movila dintre vii”. Domokos János își începe cercetarea în 1902, în același an – cu puțin înainte - au loc săpături sub îndrumarea lui Marjai Szabó István și a profesorului Krammer Nándor în partea nordică a movilei (Krammer 1902, Krammer 1903).

¹³ Roska 1925, 400sqq, Roska 1926-1928, 192-205; Roska 1930, 163sqq. În conformitate cu datele arheologice de la Otomani–„Cetățuie”, populația stabilită în acest loc are o existență continuă. Inventarul arheologic al tuturor celor trei straturi culturale este foarte asemănător. (Roska 1926-1928, 204).

¹⁴ Roska 1941, 45sqq.

¹⁵ Nestor 1933, 11sqq. Cultura Otomani este plasată în cea de-a doua perioadă a epocii bronzului, cu mențiunea că o parte a acesteia se prelungește până în cea de-a treia perioadă a acestei epoci. (Nestor 1933, 89).

¹⁶ Pe baza cercetărilor efectuate, Roska M. (Roska 1926-1928, 193) vorbește despre prezența acestui tip de material arheologic la Săcuieni, Sălacea și Cheșereu. I. Nestor cunoaște aceste date.

¹⁷ Nestor 1960, 110sqq.

¹⁸ Popescu 1944.

¹⁹ Popescu 1944, 94sq.

referă doar succint la habitatul culturii Otomani. Este menționat faptul că această cultură, caracteristică pentru regiunea Crișana²⁰, ocupă și zona vestică a României, respectiv o parte a Slovaciei.²¹

D. Berciu a propus pentru prima dată periodizarea culturii Otomani în patru faze.²² În opinia sa cultura Otomani a ocupat nord-vestul României și dobândește o deplină dezvoltare în perioada mijlocie și târzie a epocii bronzului.²³

Székely Z., cu ocazia analizei problemelor de cronologie a epocii bronzului din Transilvania²⁴, respectiv prezentarea rezultatelor cercetării arheologice a necropolei de la Pir²⁵, susținea că cultura Otomani a fost răspândită în partea vestică a Transilvaniei.²⁶

K. Horedt în studiile sale analizează în special problemele de cronologie a culturii Otomani.²⁷ În raportul de săpătură publicat în colaborare cu M. Rusu și I. Ordentlich²⁸ privind noile cercetări arheologice din așezarea eponimă a culturii, Horedt este de părere că purtătorii culturii Otomani au populat Crișana și teritoriile învecinate din Ungaria, respectiv unele zone din Slovacia.²⁹

I. Ordentlich, autorul celor mai recente cercetări sistematice din așezările Otomani—„Cetățuie”, Otomani—„Cetatea de pământ” și Sălcea—„Dealul-Vida”, prezintă într-o serie de articole problematica culturii Otomani.³⁰ În studiile sale și în disertația de doctorat tratează printre altele și problema ariei de răspândire a culturii. În 1971 el delimitează trei grupe teritoriale în cadrul ariei de răspândire a culturii Otomani (grupul așezărilor cuprinse între: a. râurile Someș și Bereteu; b. râurile Bereteu și Crișul Repede; c. râurile Crișul Alb și Mureș) completate de enclava de așezări Otomani din Podișul Transilvaniei.³¹ Conform opiniei sale, cele patru zone geografice în cadrul cărora au fost descoperite un număr de 86 de așezări nu înseamnă în același timp și o diferențiere în ceea ce privește materialul arheologic, cultura fiind caracterizată „de o unitate stilistico-evolutivă a descoperirilor”.³² În teza sa de doctorat, Ordentlich dedică un subcapitol ariei de răspândire și tipurilor de așezări a culturii Otomani.³³ Este întocmit repertoriul așezărilor aparținând acestei manifestări culturale, precizându-se că modificările aduse de cercetările viitoare nu vor afecta în mod esențial granițele ariei de răspândire a culturii Otomani.³⁴ În teza de doctorat reîntâlnim ideile publicate în articolul său din 1971³⁵ și anume existența celor trei grupe teritoriale și a enclavei Otomani din Podișul Transilvaniei, respectiv tipurile de așezări caracteristice acestora.³⁶ În opinia autorului, aria de răspândire a culturii depășește hotarele administrative ale României, cuprinzând atât Câmpia Pannonică cât și sud-estul Slovaciei. Pe teritoriul României comunitățile Otomani au ocupat Câmpia Crișurilor, Câmpia Someșului, aproximativ jumătate din podișul Transilvaniei și zona geografică dintre Crișul Alb și pârâul Bârzava situat la nord de Mureș.³⁷

În monografia referitoare la epoca bronzului din nord-vestul României, ce a văzut lumina tiparului în 1978, T. Bader publică un catalog al așezărilor, ce conține mai mult de o sută de puncte care au fost identificate între munții Oaș, râul Mureș și podișul Transilvaniei. În studiul său apărut în 1998, în care sintetizează istoricul cercetării privind cultura Otomani, nu există diferențe față de poziția susținută anterior.³⁸ Bader consideră că această cultură se întinde în cea mai mare parte a

²⁰ Popescu 1965, 332.

²¹ Popescu 1961, 383sq.

²² Berciu 1966, 148.

²³ Berciu 1966, 218sq.

²⁴ Székely 1955, 843sq.

²⁵ Székely 1966, 125sq.

²⁶ Székely 1955, 852, Székely 1966, 133. În articolul din 1966, în legătură cu aria de răspândire a culturii Otomani, autorul citează (Székely 1966, 133, nota 1) cartea lui D. Popescu (Popescu 1944, 84sq). Este probabil ca prin această metodă să sugereze faptul că este de acord cu aria de răspândire propusă de D. Popescu.

²⁷ Horedt 1966, 17sq; Horedt 1967, 48sq; Horedt 1967a, 137sq; Horedt 1988, 151sq.

²⁸ Horedt—Rusu—Ordentlich 1962, 317sq.

²⁹ Horedt—Rusu—Ordentlich 1962, 317.

³⁰ Ordentlich 1963; Ordentlich 1964; Ordentlich 1965; Ordentlich 1967; Ordentlich 1968; Ordentlich 1969; Ordentlich 1970; Ordentlich 1971; Ordentlich 1972; Ordentlich 1973; Ordentlich 1974; Ordentlich—Kacsó 1970; Ordentlich—Chidioșan 1975.

³¹ Ordentlich 1971, 33.

³² Ordentlich 1971, 22sq.

³³ Ordentlich 1973, 202sq.

³⁴ Ordentlich 1973, 224sq.

³⁵ Ordentlich 1971.

³⁶ Ordentlich 1973, 225sq.—Ordentlich stabilește 5 tipuri de așezări. El discută pentru fiecare grupă geografică, respectiv etapă de dezvoltare a culturii, tipul de habitat caracteristic. (Ordentlich 1973, 227sq).

³⁷ Ordentlich 1973, 225. în parte.

³⁸ Bader 1998, 43sq.

teritoriului nord-vestic și vestic al României, aria ei de răspândire cuprinzând câmpiile râurilor Someș, Crasna, Eriu, Criș, Mureș și Câmpia Careiului și anumite zone din podișul Transilvaniei.³⁹ În opinia sa, cele trei grupe teritoriale stabilite (Someș–Barcău, Barcău–Crișul Alb, Crișul Alb–Mureș) diferă din punct de vedere al structurii și poziționării geografice a așezărilor. Astfel, în grupa Someș–Barcău așezările sunt situate pe cel de-al doilea și al treilea terasament al râului sau pe diferite platouri, în timp ce în celelalte două grupe domină tell-urile. În opinia lui Bader epicentrul culturii Otomani se află în Câmpia Careiului. Totodată, distinge și două subunități culturale (Eriul, Barcăul și mlaștina Ecedea, respectiv câmpia Someșului–zona Oașului).⁴⁰ El consideră că delimitarea ariei de răspândire a culturilor Otomani și Suciul de Sus, respectiv încadrarea lor cronologică, este sarcina cercetărilor viitoare.

În două articole publicate în revista *Crisia*, N. Chidioșan discută aria de răspândire a culturii Otomani.⁴¹ În opinia sa, Crișana, bazinul inferior al Someșului, Câmpia Tisei și estul Slovaciei au fost locuite de purtătorii acestei culturi.⁴² În viziunea cercetătorului există 110 așezări Otomani în nord-vestul României, care pot fi încadrate în 5 tipuri.⁴³

G. Fazecaș, în articolul său apărut în revista *Crisia* din 1997 discută problematica habitatului culturii Otomani.⁴⁴ Alături de trecerea în revistă a unor opinii privind cronologia și periodizarea culturii, autorul întocmește repertoriul așezărilor Otomani pe baza informațiilor existente în literatura de specialitate. În opinia sa, pe teritoriul județelor Satu Mare, Bihor și Arad există 98 de așezări care pot fi atribuite acestei culturi.⁴⁵ Fazecaș respinge ideea existenței unei enclave de populație Otomani în Podișului Transilvaniei, rezultată în urma pătrunderii purtătorilor acestei culturi pe văile râurilor Mureș, Crișul Repede și Someș.⁴⁶

Nu dorim să comentăm opiniile lui D. Popescu, I. Ordentlich, T. Bader, N. Chidioșan și G. Fazecaș împărtășite și de alți arheologi, precum M. Rotea, I. Andrițoiu, Gh. Lazarovici despre pătrunderea comunităților Otomani în podișul transilvănean începând cu a II-a sau a III-a etapă de dezvoltare a culturii.⁴⁷ Această ipoteză este depășită în stadiul actual al cercetării.

C. Kacsó, într-un articol dedicat problemelor fazei finale a culturii Otomani, menționează că zona de câmpie străbătută de râurile Crasna, Eriu și Barcău, aria primară de răspândire a grupului Cehăluț, a fost ocupată anterior de purtătorii culturii Otomani.⁴⁸ În studiul său privind prima fază a culturii Suciul de Sus, susține că zona Câmpiei Someșene nu a mai aparținut la un moment dat ariei culturii Otomani, ci ariei Suciul de Sus.⁴⁹

De-a lungul carierei sale Némethi J. a scris numeroase studii referitoare la problematica culturii Otomani. Într-un articol apărut în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* din 1978 autorul menționează că marginea Câmpiei Nirului, valea Ierului și a Crasnei au fost ocupate în epoca bronzului de purtătorii culturii Otomani.⁵⁰ În concluziile repertoriului regiunii Careiului (Capitolul IV)⁵¹, Némethi este de părere că odată cu apariția și extinderea culturii Otomani se produce unificarea culturală a regiunilor din vestul țării cuprinse între Mureș și Tisa Superioară. În opinia sa „fenomenul Otomani”, populația care a creat tell-urile, pătrunde în nord-vestul Transilvaniei, având un rit funerar, un habitat și o cultură materială diferită de cea a comunităților bronzului timpuriu.⁵² Repertoriul său cuprinde o listă a descoperirilor Otomani (56), Wietenberg și Suciul de Sus din regiunea Careiului.⁵³

În urma prelucrării materialelor arheologice nepublicate din depozitele muzeelor Arad,

³⁹ Bader 1978, 32.

⁴⁰ Bader 1998, 48.

⁴¹ Chidioșan 1981, 59sq, Chidioșan 1984, 27sq.

⁴² Chidioșan 1981, 60.

⁴³ Chidioșan 1984, 27. – Tipurile stabilite de N. Chidioșan sunt: așezări întărite cu șanțuri și valuri (Otomani-„Cetățuie”, Sălăcea-„Dealul Vida”), de tip atol (Socodor, Vârșand), de tip tell (Grișu de Criș), așezări întemeiate pe insulele din zonele mlaștinoase (Otomani-„Cetatea de pământ”, Săcuieni) și așezările situate pe terasele înalte ale unor râuri (Oradea, Pir, Andrid, Valea lui Mihai).

⁴⁴ Fazecaș 1997, 51sq.

⁴⁵ Fazecaș 1997, 52sq.

⁴⁶ Fazecaș 1997, 59.

⁴⁷ Lazarovici 1971, 71sq, Andrițoiu 1978, 63sq; Andrițoiu 1990, 114sq, Andrițoiu 1992, 55sq, Rotea 1994, 39sq.

⁴⁸ Kacsó 1997, 86.

⁴⁹ Kacsó 1990, 45, Kacsó 1995, 97.

⁵⁰ Némethi 1978, 119.

⁵¹ Némethi 1999, 119sq.

⁵² Némethi 1999, 124.

⁵³ Némethi 1999, 103.

Timișoara și Vrșac, respectiv a ceramicii descoperite de către Roska M. la Socodor–„Căvăjdia”, păstrată în muzeul din Cluj, F. Gogâltan schițează o nouă hartă a habitatului bronzului mijlociu la nord de râul Mureș. În cursul analizei, cercetătorul clujean compară ceramica analizată cu materialul arheologic din valea Barcăului publicat de către Sz. Máthé M⁵⁴. Gogâltan este de părere că unele așezări considerate până acum ca aparținând culturii Otomani (de ex. Cicir, Socodor) sunt caracteristice grupului Cornești–Črvenka (cultura Vatina) și înaintează ideea că aria de răspândire a culturii Otomani s-ar extinde spre sud doar până la Crișul Alb.

În tratatul de *Istoria Românilor* apărut în 2001 capitolul „Epoca metalelor”⁵⁵, A. Vulpe face o sinteză a epocii bronzului din România. Conform opiniei sale, aria de răspândire a culturii Otomani a ocupat bazinul mijlociu al Tisei (vestul și nordul României, nord-estul Ungariei și estul Slovaciei) și Ucraina Transcarpatică.⁵⁶ Profesorul bucureștean este de părere că spațiul populat de comunitățile Otomani se restrânge la sfârșitul celei de a II-a faze de dezvoltare a culturii.⁵⁷ Vorbește de asemenea despre apariția elementelor de tip Otomani în aria culturii Wietenberg și la est de Munții Apuseni⁵⁸, fără a menționa o prezență efectivă a populației Otomani în Transilvania.⁵⁹

Această scurtă prezentare a opiniilor divergente din literatura de specialitate din țară justifică de la sine întrebarea: Care este de fapt aria de răspândire a culturii Otomani de pe teritoriul României?

Cronologie (Tabel 1.)

Evoluția culturii Otomani din Câmpia Careiului și din valea Eriului poate fi intercalată între sfârșitul bronzului timpuriu, respectiv sfârșitul perioadei Koszider, mai exact de la sfârșitul grupului Sanislău, eventual a orizontului ceramicii ornamentate cu măturicea și impresiuni textile⁶⁰, până la apariția grupurilor post-Otomani (Cehăluț, Igrita). Din punct de vedere cronologic divizarea tripartită a bronzului mijlociu poate fi asociată cu câte una din etapele de dezvoltare ale culturii Otomani (BM I – Otomani I, BM II – Otomani II, BM III – Otomani III⁶¹). În lipsa datelor radiocarbon cronologia absolută a bronzului mijlociu din nord-vestul României se confruntă cu dificultăți, în ciuda datelor C¹⁴ cunoscute din spațiile învecinate (Ungaria, Slovacia, Serbia).

Haosul terminologic din cercetarea maghiară și română referitor la problematica Ottomány–Otomani-Gyulavarsánd este agravat de faptul că unele date C¹⁴ referitoare la cultura Ottomány⁶² sunt contemporane cu o anumită parte a datelor⁶³ privind culturile Gyulavarsánd și Füzesabony⁶⁴ Deoarece

⁵⁴ Gogâltan 1999a, 55sq.

⁵⁵ Vulpe 2001, 211sq.

⁵⁶ Vulpe 2001, 258sq.

⁵⁷ Vulpe 2001, 260.

⁵⁸ În opinia lui Vulpe elementele caracteristice culturii Otomani apar în spațiul transilvănean cândva la sfârșitul evoluției acestei manifestări culturale.

⁵⁹ Vulpe 2001, 260.

⁶⁰ Încă nu este certă existența ceramicii ornamentate cu măturicea și impresiuni textile la nord de Crișul Alb. Referitor la acest subiect vezi Gogâltan 2000, 125, nota 37, Némethi–Molnár, 2001, 76. Lipsa explorărilor sistematice influențează răspunsul la această întrebare. Să sperăm că cercetarea așezării de la Pișcolt–“Ógát”-(Némethi 1999, 45) va oferi un răspuns cu privire la existența sau lipsa ceramicii ornamentate cu măturicea și impresiuni textile (perioada Bronzului timpuriu IIIb). Trebuie să amintim faptul că în cursul cercetărilor din așezarea Carei–“Bobald” din 2001, ceramica decorată cu impresiuni textile descoperită în complex este amestecată cu material Otomani II clasic (probabil import Hatvan).

⁶¹ B. Hänsel împarte etapa Bronzului mijlociu III în două faze. (Hänsel 1968. 165sq) Această opinie este împărțită și de W. David, în viziunea căruia perioada Reinecke B poate fi împărțită în două, fiecărei etape fiindu-i caracteristice alte tipuri de așezări, necropole și depozite de bronzuri. (David 1998. Fig. 14-15). Argumentația lui David se bazează pe faptul că depozitele de bronzuri de la Téglás, Zajta, Turda și Békés din punct de vedere al compoziției lor diferă de cele descoperite la Dunaújváros (Kosziderpadlás I), Áporka, Mezöberény, Kolodnoje și Krüssow databile de asemenea în perioada Bronzului mijlociu III (perioada Koszider) (David 2002. 247). La rândul nostru suntem de acord cu împărțirea în două faze a perioadei Bronzului mijlociu III. Credem de asemenea că denumirea „etapa de dezvoltare târzie a BM III” propusă de către Bóna I. este adecvată (Bóna 1992, 17) deoarece inventarul arheologic al acestei perioade se găsește în gropile menajere care pornesc din punct de vedere stratigrafic din partea superioară a ultimului nivel de locuire al tell-urilor. Lângă diferențele tipologice și ornamentale, ceramica din gropi se leagă organic de perioada „clasică” a culturii Otomani. Pe baza informațiilor care ne stau la dispoziție la ora actuală, se poate afirma în mod cert că dezvoltarea tell-urilor ia sfârșit cu acest inventar, dar limita inferioară a apariției „ceramicii târzii” nu poate fi stabilită cu exactitate în BM III.

⁶² Cf. cercetării din Ungaria cultura Ottomány datează din perioada de tranziție dintre epoca bronzului timpuriu III și epoca bronzului mijlociu I. (Bóna 1992, 16, 29sq, pentru o prezentare mai detaliată vezi Bader 1998, 43sq, Némethi–Molnár 2002).

⁶³ De exemplu: Berettyóújfalu–Herpály (Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44) Bln-2490 – 1884-1740, Bln-2491 – 1890-1746, Bln-2492 – 1878-1836 – Date referitoare la cultura Ottomány, Bln.-2484 – 1872-1844, 1812-1808, Bln.-2485 – 1882-1862, 1854-1752, Bln.-2487 – 1880-1840, Bln.-2488 – 1876-1840, 1820-1798 – date referitoare la cultura Gyulavarsánd.

⁶⁴ Bóna consideră că începutul culturilor amintite datează din prima etapă a bronzului mijlociu. (Bóna 1992, 17, 26sq, 30sq).

ceramica numită de noi Otomani I, vestigii arheologice pentru care Máthé Sz. M. folosește termenul de Ottomány B⁶⁵, respectiv materialul Gyulavarsánd I, reprezintă prima etapă de dezvoltare a complexului cultural Otomani–Gyulavarsánd⁶⁶. Asemănarea datelor ¹⁴C referitoare la culturile Ottomány și Gyulavarsánd timpurii ni se pare astfel firească. Totuși, oscilațiile curbei de calibrare⁶⁷ și dispersia mare a datelor radiocarbon din bronzul mijlociu⁶⁸ oferă puncte cronologice de sprijin mai incerte.⁶⁹

Bronzul mijlociu I (*BM I*) precede perioada depozitelor de bronz Apa–Hajdusámson. Definierea mai exactă a acestui segment cronologic este posibilă cu ajutorul observațiilor stratigrafice stabilite în urma cercetării tell-urilor din Ungaria. În această perioadă apare acel inventar arheologic care nu mai aparține bronzului timpuriu, deși uneori mai înfățișează caracteristicile stilistice ale acestei epoci, însă este mai vechi decât binecunoscutele materiale Otomani II – Gyulavarsánd. Datarea celor din urmă este din ce în ce mai exactă pe baza ceramicii de import Wietenberg II, respectiv a altor vestigii. Dintre datele ¹⁴C referitoare la *BM I* pot fi folosite rezultatele probelor provenite din stratul Ottomány de la Gáborján–“Csapszékpart”⁷⁰, sau eventual din necropola culturii Mureș de la Mokrin. Din această perioadă datează și apariția culturii Vatya.⁷¹ *BM I* începe aproximativ după 2100 î.Hr. și ia sfârșit în jurul anului 1900 î.Hr.⁷². Conform cronologiei central-europene etapa de mai sus poate fi paralelizată cu faza finală a perioadei A1. În ceea ce privește lumea egeeană ea este concomitentă cu debutul helladicului mijlociu (MH).⁷³

Pe baza depozitelor de tip Hajdusámson⁷⁴, respectiv a pieselor de aur din depozitul de la Țufalău⁷⁵, *BM II* poate fi asociată cu perioada Bz. A2 a cronologiei central-europene. Acest fapt este susținut de ornamentele spiralice ale toreticii obiectelor de os, respectiv asemănările tipologice ale pieselor de os cu cele incluse în orizontul Karum Ib⁷⁶ din Anatolia. Limita superioară, respectiv cea inferioară a evoluției așezării de la Karum a fost stabilită la 1850–1650 î.Hr.⁷⁷.

Pe baza datelor dendrocronologice începutul etapei Bz. A2 poate fi datată la 2000–1900 î.Hr.⁷⁸ Sfârșitul acestei perioade coincide cu apariția Heladicului târziu (LH I /LH IA)⁷⁹, despre care se consideră că a început în 1700 î.Hr.⁸⁰, sau conform încadrării tradiționale, în jurul anului 1600 î.Hr.⁸¹

În opinia lui S. Gerloff durata perioadei *BM III* poate fi încadrată între 1650–1500 î.Hr. În linii mari, această perioadă cuprinde etapele A3 și B1 ale cronologiei central-europene⁸². Acest fapt este confirmat de datele ¹⁴C referitoare la culturile Füzesabony⁸³, Vatya⁸⁴, Vatina⁸⁵, respectiv perioada Koszider⁸⁶, grupate undeva în jurul anului 1500 î.Hr.

⁶⁵ Máthé 1984, Táb. 11/1-20, Máthé 1988, 39, Máthé 1994, 29, Máthé 20001, 39sq, Némethi–Roman 1994-1995, 30.

⁶⁶ Némethi–Molnár 2001, 76, Némethi–Molnár 2002, 74sq.

⁶⁷ De exemplu: cultura Gyulavarsánd de la Békés-„Városerdő” – Bln.-1222 – 3020-3000, 2930-2860, 2820-2660, 2640-2620. (Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 45). Datele ¹⁴C cuprind un interval de 1000 de ani în ce privește cultura Hatvan (Gogáltan 1999, 70).

⁶⁸ Gogáltan 1999, 70, Pl. 13.

⁶⁹ Forenbaher 1993, 246, Fig. 5.

⁷⁰ Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44.

⁷¹ Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 43.

⁷² Vulpe 1996, 43; Gogáltan 1999, 75.

⁷³ Warren–Hankey 1989, 11, tabel 2.1.

⁷⁴ La fel ca alți cercetători (Gogáltan 1999), am omis inventarul depozitului de la Apa, deoarece în opinia lui Bóna I. acesta este ulterior celor de tip Hajdusámson și datează din perioada Koszider (Bóna 1992b, 56). J. Lichardus și J. Vladoar (Lichardus–Vladoar 1996, 30) însă, consideră că depozitele de tip Apa sunt contemporane cu cele de tip Hajdusámson. În legătură cu denumirea “Hajdusámson-Apa-Ighiel-Zajta”(David 1997, 248, David 2002) utilizată de W. David, trebuie să amintim faptul că în opinia lui Mozsolics cele două din urmă datează din perioada Koszider (Mozsolics 1967, 141sq, 178sq).

⁷⁵ Mozsolics 1968, 54 sq, Pl. 2-3.

⁷⁶ David 1997, 247; Gogáltan 1999, 75.

⁷⁷ Kull 1989, 72.

⁷⁸ Becher–Krause–Kromer 1989, 440.

⁷⁹ Gogáltan 1999, 76.

⁸⁰ Forenbaher 1993, 253.

⁸¹ Warren–Hankey 1989, 169; Gogáltan 1999, 76.

⁸² Forenbaher 1993, 251sq.

⁸³ Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44sq.

⁸⁴ Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44sq.

⁸⁵ Gogáltan 1999, 77sq, nota 448.

⁸⁶ Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44sq.

Câteva repere privind cronologia internă a culturii Otomani

Deoarece diferitele așezări din zona cercetată au fost încadrate în fazele culturii Otomani în special pe baza ceramicii descoperite, dorim să oferim câteva repere privind studiul acestor vestigii.

În urma săpăturilor de la Carei-“Bobald”, efectuate în vara anului 2000, s-a stabilit că șanțul de apărare din jurul tell-ului a fost săpat de purtătorii culturii Otomani.⁸⁷ Pe fundul șanțului nu s-au găsit fragmente ceramice caracteristice grupului Sanislău⁸⁸. Analogiile ceramicii recoltate se regăsesc în materialul arheologic descoperit cu ocazia cercetării tell-ului și în gropile de la Andrid-“Curtea CAP”.⁸⁹ Această ceramică, care poate fi numită mai degrabă de tip Otomani timpuriu⁹⁰ decât de tip Sanislău târziu, există și în tell-urile de la Gáborján-“Csapszékpart”, Bakonszeg-“Kádárdomb”, Herpály-“Földvár” considerate de Sz. Máthé Márta ca fiind Ottomány B.⁹¹

În ceramica Otomani I, vasele de influență Sanislău ornamentate cu impresiuni de formă triunghiulară sunt foarte puține, și în cadrul complexelor acestea se asociază tot mai rar cu cele decorate cu măturicea. Se pot observa schimbări în rândul formelor ceramice. În Otomani I apar vetrele portative, cănille și ceștile cu corp semisferic, iar așa-zisele motive decorative „clasice” apar ocazional pe vase, prefigurându-le doar pe cele din faza următoare.⁹²

La Carei-“Bobald”, ceramica decorată cu caneluri incipiente din nivelul intercalat între cel cu material „clasic” Otomani II și cel aparținând grupului Sanislău⁹³ se regăsește doar sporadic în repertoriul ceramicii Otomani II.

Analizând materialul din așezările de la Dindești, Tîream, Sălacea, respectiv Căpleni și Andrid-„Curtea CAP” se poate observa că unele forme din repertoriul grupului Sanislău⁹⁴ (cea de-a doua etapă a culturii Nir⁹⁵ propusă de T. Bader)⁹⁶ se regăsesc încă în materialul Otomani (I) timpuriu. Totuși, forme noi precum ceștile și străchinile de diferite dimensiuni ornamentate cu caneluri incipiente sunt dominante.

Pot fi sesizate diferențe și față de ceramica Otomani II. Alături de apariția ornamentelor spiralice incizate, se modifică și forma torții vaselor. În timp ce torțiile din prima fază de dezvoltare sunt mai subțiri și supraînălțate, cele din faza Otomani II sunt mai mici și mai late, nedepășind înălțimea buzei vasului. În nivelurile aparținând celei de a II-a faze a culturii Otomani apare o gamă variată de ulcioare și cănille cu corp sferic, iar numeroasele cești existente aparțin unui număr mai restrâns de tipuri.⁹⁷ Șirul acestor modificări tipologice și ornamentale este încheiat de schimbările perioadei Otomani III (cești cu corp semisferic puternic bombat, decorate cu caneluri late, având torți supraînălțate).

În ceea ce privește tipurile principale ale celor trei etape de dezvoltare a culturii⁹⁸, putem observa nu numai existența unor diferențe tipologice, dar și modificarea raportului numeric dintre tipurile existente.⁹⁹ De exemplu: numărul tipurilor de cănițe din diferitele faze este relativ constant, dar în perioada târzie a fazei Otomani III, spre deosebire de cele două-trei variante câte cunoaștem din fazele anterioare, acum avem mai multe variante.¹⁰⁰ În etapele Otomani I și II numărul tipurilor de străchini existente este aproximativ același, pe când în faza a III-a și mai ales în etapa târzie de dezvoltare a acesteia avem o gamă mult mai bogată.¹⁰¹

⁸⁷ Observații arheologice nepublicate Némethi J. – Molnár Zs.

⁸⁸ Privind noțiunea de grup Sanislău vezi: Némethi–Roman 1994-1995, 25sq.

⁸⁹ Némethi–Molnár 2001, 67sq; Némethi–Molnár 2002, Pl. 1-57.

⁹⁰ Némethi–Roman 1994-1995, 30.

⁹¹ Máthé 1984, Tab. 11/1-20; Máthé 1988, 39; Máthé 1994, 29; Némethi–Roman 1994-1995, 30.

⁹² Ordentlich 1972; Máthé 1988, 27sq; Máthé 1994, 28.

⁹³ Némethi–Roman 1994-1995, 30sq.

⁹⁴ Némethi–Roman 1994-1995, 25sq.

⁹⁵ Bader 1978, 20sq; Bader 1982, 17sq.

⁹⁶ Máthé M. nu este de acord cu existența culturii Nir în maniera propusă de T. Bader. (Máthé 1994, 30).

⁹⁷ Máthé 1988, 27-30; Máthé 1994, 28.

⁹⁸ Cești, cănițe, străchini, castroane, boluri.

⁹⁹ Trebuie că aceste observații se bazează pe analiza ceramicii Otomani din Câmpia Careiului și valea Eriului care ne-au fost accesibile. Ele reprezintă stadiul actual al cercetărilor. Prin urmare, seriile tipologice realizate pentru etapele Otomani II și III nu sunt exhaustive, pot lipsi tipuri de vase, sau anumite variante.

¹⁰⁰ În perioada Otomani I avem 4 tipuri de cănițe, în Otomani II-3, în etapa clasică a fazei Otomani IIIa-3, iar în etapa târzie a fazei III-4.

¹⁰¹ În perioada Otomani I cunoaștem 1 tip de străchină și 3 de castron, în faza Otomani II 2 tipuri de străchină și 1 de castron. În etapa clasică a fazei Otomani III cunoaștem 1 tip de străchină și 2 de castron, iar în etapa târzie a fazei III 4 tipuri de străchină și 3 de castron. În perioada târzie a fazei III și numărul variantelor existente este mai mare.

Conform cunoștințelor actuale mănunchiurile de linii incizate, înguste și superficiale, decorurile în zig-zag și cele în formă de arcadă apar numai în perioadele de dezvoltare I și II.

Privind raportul decorurilor incizate folosite în diferitele etape de dezvoltare a culturii, putem stabili că în I-a¹⁰² și a II-a perioadă¹⁰³ ele sunt dominante, iar în perioada clasică a fazei a III-a apar într-o mai mică măsură. Ornamentele incizate, cunosc o nouă etapă de înflorire în perioada târzie, “barocă”, a fazei III, ele fiind combinate adesea cu alte elemente ornamentale (impresiuni, caneluri) formând noi decoruri, necunoscute anterior.

Canelurile incipiente oblice, caracteristice fazei I, se modifică în perioada Otomani II. Ornamentul denumit de Máthé M. “primitiv Early Gyulavarsánd Channeling” se transformă într-o “canelură clasică”, mai lată.

În perioada clasică a fazei Otomani III canelura este torsadată în majoritatea cazurilor. Acest tip de canelură apare și în ornamentarea unor cești din etapa târzie a fazei III, dar ponderea ei este mică.

“S”-urile culcate, cu capetele unite, realizate prin caneluri incipiente, cunoscute din prima fază de dezvoltare a culturii apar foarte rar în faza Otomani II. Acum ele devin mai late și mai îngrijit lucrate. În această fază respectivul tip de ornament este realizat mai mult prin incizie.

Habitatul și condițiile naturale

Conform divizării teritoriale moderne, aria de răspândire a culturii Otomani cuprinde anumite teritorii din județele Bihor și Satu Mare. Pe parcursul istoriei, dezvoltarea celor două regiuni mai sus-amintite a fost diferită de cea a altor zone din nord-vestul României (Maramureș sau Sălaș). Partea românească a Câmpiei Nirului, Câmpia Careiului și a Crișurilor, respectiv valea Eriului au fost parțial izolate de mlaștina Ecedea și de zona mlaștinoasă a văii Crasnei.¹⁰⁴

Zona de câmpie din partea nord-vestică a României se distinge de spațiul deluros și montan din restul acestui areal geografic. Interferența celor două regiuni (câmpie/deal și zonă muntoasă) are loc în valea râurilor Crasna și Barcău.

Spațiul geografic cercetat, Câmpia Careiului și valea Eriului formează alături de Câmpia Someșului, Câmpia Ecedei, Câmpia Nirului și Câmpia Crasnei o zonă de câmpie orientată nord-est – sud-vest cu o lungime de aproximativ 120 km și lățime de circa 30 km, reprezentând aproape o treime din teritoriul nord-vestic al României.¹⁰⁵ Rețeaua hidrografică a acestei zone este foarte bogată. Aici se găsesc numeroase zone mlaștinoase care toamna și primăvara sunt alimentate cu precipitații prin albii vechi, astăzi secate.¹⁰⁶

Câmpia Careiului se întinde în partea estică a Câmpiei Nirului, înălțimea ei medie în unele locuri atingând 140–160 m deasupra nivelului mării. Acest spațiu este străbătut de pârâuri mai mici, dintre care unele aprovizionau cu apă mlaștina Ecedea¹⁰⁷, sau se revărsau în câmpia inundabilă, mlaștinoasă, a Crasnei. Aici se găsește solul de cea mai bună calitate (brun, negru) din toată regiunea nord-vestică a României¹⁰⁸. Totuși, în opinia unor cercetători densitatea populației în epoca bronzului din Câmpia Careiului este mai scăzută decât în câmpia Eriului.¹⁰⁹

Altitudinea Câmpiei Eriului, este mai mică decât cea a teritoriilor limitrofe.¹¹⁰ Acest spațiu geografic reprezintă o tranziție spre zona deluroasă, în partea sa mai înaltă atingând granița colinelor din jurul Tășnadului. Ea este brăzdată de vechile albii ale râurilor Someș și Crasna, lente și cu debit

¹⁰² Decorurile simple incizate domină mai ales în ornamentarea ceramicii din așezarea de la Andrid-„Curtea CAP”, dar și în cazul ceramicii Otomani I. Cu incizii în formă de zig-zag incipiente ne întâlnim numai de 4 ori, iar cu decor în formă de arcadă o singură dată. (vezi Némethi–Molnár 2002, Tâbla 1-66).

¹⁰³ În această etapă de dezvoltare interioară spre deosebire de perioada anterioară, decorurile incizate devin mai complexe, respectiv crește în mod exploziv numărul motivelor decorative realizate prin incizie.

¹⁰⁴ Némethi 1995, 45.

¹⁰⁵ Bader 1978, 13; Karácsonyi 1995, 7sq.

¹⁰⁶ Karácsonyi 1994–1995, 195.

¹⁰⁷ Bazinul sedimentologic al mlaștinii Ecedea s-a format în perioada boreală a holocenului. Datorită diferenței de altitudine, unele râuri din regiune, cum ar fi Crasna s-au deversat în mlaștină, iar în perioadele ploioase ea mai era alimentată cu apă și prin albii secate a pârâielor. (Karácsonyi 1994–1995, 195sq). Dimensiunile mlaștinii și a terenurilor acoperite temporar de apă se schimbă (Borsy 1959, 269), dar formele mai înalte de relief ce se înălțau deasupra luciului apelor au fost folosite din cele mai vechi timpuri pentru agricultură și în vederea locuirii. (Bogdan 1957, 109).

¹⁰⁸ Bogdan 1957, 365; Karácsonyi 1995, 8; Ghinea 2002, 363.

¹⁰⁹ Bader 1978, 11.

¹¹⁰ Diferență de nivel față de Câmpia Careiului este de 30–40 m.

mare de apă în antichitate¹¹¹, care jucau rolul unor văi colectoare. După ce râurile și-au schimbat cursul, în valea tectonică ocupată odinioară de acestea¹¹² și-a creat drum Eriul și afluenții săi, fiind în continuare o zonă inundabilă, mlăștinoasă. Dunele de nisip și insulele mai înalte înconjurate de apă existente aici dispun de o faună și vegetație specifică¹¹³. Aceste forme de relief s-au format în pleistocen în urma depunerilor masive de sedimente fluviale.¹¹⁴

Reconstituirea paleomediului din câmpia Careiului și valea Eriului (clima, vegetația și caracteristicile geomorfologice etc.) oferă un ajutor important în studierea societății și a economiei din bronzul mijlociu. Din această regiune nu dispunem de cercetări pedologice, palinologice și microzoologice moderne.¹¹⁵

Câmpia Careiului și valea Eriului, regiunea dintre Dunăre și Tisa și teritoriile din nord-estul Ungariei aparțin unei regiuni geografice mai largi, cu o structura unitară a vegetației.¹¹⁶ Astfel, analizele de polen din regiunea Eriului, fără datare radiocarbon, pot fi comparate cu rezultatele cercetărilor palinologice efectuate în diferite puncte ale regiunii amintite.¹¹⁷ Concluziile noastre privind paleomediul din Câmpia Careiului și valea Eriului pot fi rezumate astfel: cercetările palinologice¹¹⁸ efectuate la Săcuieni, Cheșereu și Tarcea arată creșterea polenului de cereale și de plante acvatică, precum și scăderea nivelului de polen provenit de la diferiți arbori.¹¹⁹ Cercetările de acest gen efectuate în vecinătatea văii Eriului, în regiunea Nyírség la mlaștina Bátorliget¹²⁰ arată existența unei zone forestiere mai deschise, formată încă din neolitic¹²¹ și care dăinuie până la sfârșitul bronzului mijlociu 3100 BP (1500 CAL BC).¹²² Existența acestui paleomediului este dovedită și de analiza microfunei din zonă.¹²³

¹¹¹ Ghinea 2002, 716.

¹¹² Karácsonyi 1995, 8.

¹¹³ Bader 1978, 12.

¹¹⁴ Bogdan 1957, 359.

¹¹⁵ Bogdan–Diaconeasa 1960, Ciobanu 1948; Pop 1929; Pop 1932; Pop 1943; Bogdan–Diaconeasa 1960, 148; Borsy 1961, 124 sq. Recentele contribuții ale lui A. Feurdean (Feurdean 2005. 435sq) privind paleomediul din nord-vestul României se bazează pe cercetări din zona Oașului.

¹¹⁶ Privind granițele teritoriului vezi Sümegi, Kertész 1998, Fig. 3, Sümegi, Bodor 2000, Fig. 4, Vicze 2000, 122. În opinia lui Sümegi P. și Bodor E. regiunea despre care vorbim avea o vegetație caracteristică zonei de silvostepă, iar clima era conformă acestei vegetații. (Sümegi–Bodor 2000, Fig. 3,4). Epocii bronzului îi corespunde regiunea B (92,5- 55cm) din diagrama polinică. Reducerea procentajului polenului de *Quercus petraea*, *Hedera* și *Tilia* precum și creșterea polenului de *Phragmites*, *Myriophyllum* și *Sparganium* dovedește răcirea climei și creșterea nivelului de umiditate. Tendința de creștere a nivelului polenului de *Gramineae* și *Artemisia* poate fi observat și în valea râului Eriului. (Sümegi–Bodor 2000, 87, Bogdan, Diaconeasa 1960, 153).

¹¹⁷ Scopul cercetării palinologice efectuate în regiunea Eriului a fost de a reconstitui dezvoltarea pădurilor situate la marginea teritoriilor de stepă și silvostepă precum și stabilirea începutului procesului de înmlăștinire. Rezultatele arată că structura pădurilor din această regiune, în mare măsură, se aseamăna cu cea a pădurilor din jur. (Bogdan–Diaconeasa 1960, 141sq). Rezultatele analizelor palinologice din nord-vestul României pot fi corelate cu datele existente provenite în urma cercetărilor întreprinse de colectivul de cercetare condus de către Sümegi P. Din totalitatea celor 16 puncte analizate 8 se situează la granița dintre România și Ungaria. (Sümegi–Juhász–Bodor–Gulyás 2004, 109, Fig. 1).

¹¹⁸ Trebuie să menționăm că probele palinologice au fost recoltate pe 20 de km, aflate între cele trei localități unde deschiderea văii Eriului este mai mică. (Bogdan–Diaconeasa 1960, 147). Deoarece lățimea văii și aici este mare cele 150 de probe pot fi atât de origine locală cât și extralocală. (Jakobson–Bradsaw 1981, 80sq, Sümegi–Bodor 2000, 86). Deoarece este vorba de un sistem hidrologic deschis este foarte probabil că în perioada inundațiilor polenul de cereale să fi ajuns aici și din alte regiuni. În consecință diagrama de polen făcută pe baza probelor recoltate din fosta albă a râului (Bogdan, Diaconeasa 1960, Fig. 4) oglindește doar parțial structura vegetației și clima regiunii (Fall 1987, 396sq).

¹¹⁹ Járαι-Komlódi 1987, 45; Bogdan–Diaconeasa 1960, 154. În opinia cercetătorilor, polenul de cereale a apărut deja în neolitic (perioada carpen, î.Ch. 5000-2500). Scăderea nivelului polenului de copac este mai accentuat în epoca bronzului (perioada molid cu carpen, î.e.n. 2500-800). Conform mostrelor analizate din regiunea Eriului nivelul polenului se prezintă astfel: *Picea* (31,33%), *Carpinus* (1,33%), *Betula* (1,33%), *Alnus* (0,66%), *Quercus* (26%), *Tilia* (4%), *Ulmus* (1,33 %), *Salix* (4,66 %), *Corylus* (20%), *Gramineae* și *Cypraceae* (NAP-66%), *Caryophyllaceae* (4,66%) *Filix* (4%). Apariția *Carpinus*-ului coincide cu scăderea polenului *Quercus mixtum*. Procentul de *Ulmus* este în scădere continuă, în schimb polenul *Picea* acum ajunge la nivelul maxim. Scăderea proporției de *Quercus* și *Tilia* față de perioada precedentă arată răcirea climei. Prezența mare de polen *Gramineae*, *Cypraceae* și *Diatomeae* dovedește că este vorba de o regiune mlăștinoasă deschisă, unde exista o agricultură activă. (Bogdan–Diaconeasa 1960, 153).

¹²⁰ Mlaștina de la Bátorliget se situează în nord-estul Ungariei la aproximativ 2 km de la granița Ungariei cu România.

¹²¹ Fauna databilă la 7200 BP (6000 CAL BC) poate fi caracterizat prin asociația *Carychium tridentatum*-*Vitrea crystallina*-*Helix lutescens*. Sümegi P. atrage atenția că perioada neolitică a produs schimbări în ecosistemul regiunii, și a determinat dispariția mai multor specii. (Sümegi 2003, 151).

¹²² Sümegi 2003, 181.

¹²³ Sümegi 2003, 183. - În materialul osteologic din această regiune de silvostepă domină oasele de șomâc și șoareci. În același timp se găsesc și rămășițele animalelor care preferă regiunile mai deschise precum șopârla, pe lângă rozătoare găsim și oase de

Faza molidului cu carpen¹²⁴ (care cuprinde și epoca bronzului) corespunde etapei subboreale a Holocenului și se caracterizează prin răcirea continuă a climei¹²⁵ respectiv de creșterea nivelului precipitațiilor căzute.¹²⁶ În această perioadă s-a transformat zona de stepă în silvostepă, iar mlaștinile acoperă mare parte a zonei cercetate.¹²⁷ În cadrul perioadei climatice amintite (2500–800 î.Ch.), unii cercetări susțin că secvența cronologică a bronzului târziu a fost o etapă cu o climă mai uscată.¹²⁸

Activitatea mai mult sau mai puțin conștientă a comunităților umane de modelare a mediului înconjurător alături de condițiile geografice și climaterice a contribuit la formarea unui anumit tip de habitat („societatea tellurilor”).¹²⁹ Condițiile naturale schimbătoare au influențat viața omului, obligându-l să se adapteze la situația existentă, să-și îmbunătățească modul de subzistență.¹³⁰

Pentru cercetătorul de azi nu este întotdeauna clar gradul influenței exercitate de om asupra mediului înconjurător. Unii autori consideră că defrișarea pădurilor, începută în neolitic și intensificată în epoca bronzului, a contribuit într-o mare măsură la menținerea echilibrului ecologic al pădurii.¹³¹

Răcirea continuă a climei, începută în jurul anului 2500 î.Hr.¹³² și creșterea cantității de precipitații¹³³, au condus la eroziunea tot mai puternică a solului. Această eroziune alături de creșterea nivelului râurilor ar putea constitui unul dintre factorii care au determinat comunitățile omenești să-și părăsească așezările aflate pe primele terase ale râurilor.¹³⁴

În aceste condiții, este interesantă creșterea numărului de așezări din perioada bronzului mijlociu, ceea ce s-ar putea datora sporului demografic și dinamicii așezărilor. Trebuie însă menționat faptul că numărul așezărilor și creșterea populației a atins cote maxime în perioada bronzului târziu și în perioada imediat următoare.¹³⁵

Tipurile de așezări

Așezările și sistemul de fortificație a acestora sunt strâns legate de condițiile naturale ale zonei în care se află. La clasificarea tipurilor de așezări am folosit modelul oferit de T. Bader¹³⁶ coroborat cu observațiile tipologice propuse de Kovács T.¹³⁷ Suntem de acord că poziționarea geografică a așezărilor, respectiv prezența sau lipsa fortificațiilor pot constitui criteriile de bază ale clasificării acestora.

Înainte de prezentarea habitatului culturii Otomani trebuie să atragem însă atenția asupra unor probleme: I. Ordentlich și T. Bader, analizând tipurile de așezări, pe baza poziționării lor geografice au distins mai multe categorii¹³⁸ din care unele nu sunt caracteristice ariei de răspândire a culturii Otomani (ex: așezări de înălțime¹³⁹), iar altele ridică probleme de terminologie (ex: așezări de tip atol¹⁴⁰). În pofida faptului că de-a lungul timpului au apărut o serie de studii privind tipurile de așezări

broaște, șerpi și pești.

¹²⁴ Palinologii români folosesc periodizarea în funcție de procentul polenului copacilor dominanți în epoci diferite (Bogdan–Diaconea 1960, 147sq; Borsy 1961, 124sq., Pop, Boșcaiu–Lupșa 1971, 7sqq, Cârțumaru 1996, 9sqq). Pentru corelarea acestora cu subfazele holocenului vezi Cârțumaru 1996, 10, Tabel 1.

¹²⁵ Valoarea maximă a acestei răcirii se înregistrează undeva între 3000 și 1500 (Kordos 1977, 229).

¹²⁶ Sümegi–Juhász–Bodor–Gulyás 2004. 109.

¹²⁷ Borsy 1961, 121sqq, Willis 1997, 200. Pe baza cercetărilor din Bátorliget, P. Sümegi este de părere că la sfârșitul bronzului mijlociu odată cu creșterea influenței omului asupra sistemului paleoecologic, a continuat și procesul de înmlăștinire a regiunii (Sümegi 2003, 182).

¹²⁸ Magny 1982, 34-cu bibliografia.

¹²⁹ Kovács 2000, 37; Kordos 1987, 19sqq.

¹³⁰ Kordos 1987, 19sqq; Füköh 1987, 53, Sümegi, Hertelendi, Magyari, Molnár 1998; Sümegi, Juhász, Bodor, Gulyás 2004. 109sqq. de ex: În Europa epocii bronzului, în regiunile cu altitudine mai joasă amenințate de inundații, terenurile arabile au fost extinse cu ajutorul unor diguri (Kordos 1987, 22).

¹³¹ Willis 1997, 199.

¹³² Kordos 1987, 22.

¹³³ Járαι-Komlódi 1987, 45; Bouzek 1982, 183, Fig. 4.

¹³⁴ Somogyi 1987, 25.

¹³⁵ Bouzek 1982, Fig. 4.

¹³⁶ Bader 1978, 32sqq.

¹³⁷ Kovács 1998, 481sqq.

¹³⁸ a.) așezări fortificate de înălțime b.) așezări întemeiate în meandrările râurilor c.) așezări de tip atol d.) așezări întemeiate pe terasele râurilor (Ordentlich 1969, 458; Bader 1978, 33).

¹³⁹ În urma verificării siturilor prin care a fost exemplificată această categorie de așezări am constatat că așezările în cauză au fost întemeiate pe prima sau a doua terasă a râurilor Crasna și Eriu sau a afluenților acestora. Pentru corectitudinea științifică trebuie menționat că, am folosit și noi în cartea scrisă în colaborare cu Némethi J categoria „așezări de înălțime” (Némethi–Molnár 2002, 47sqq), revizuindu-ne punctul de vedere în acest sens în teza de doctorat (Molnár 2005).

¹⁴⁰ Conform Dicționarului explicativ a limbii române, termenul „atol” rezultat din preluarea cuvântului francez „atoll” este

din nord-vestul României¹⁴¹, termenul „așezare de tip atol”, impropriu habitatului epocii bronzului din Bazinul Carpatic, persistă în literatura de specialitate de mai bine de patru decenii.¹⁴² În mod greșit, cu ocazia analizei tell-urilor din Câmpia Careiului și Valea Eriului, am folosit și noi această denumire, cu scopul de a menține un limbaj comun cu autorii care s-au referit în studiile lor la așezările Săcuieni–„Cetatea boulii” și Căpleni–„Drumul Căminului”.¹⁴³ În urma discuțiilor purtate cu colegii de breaslă¹⁴⁴ și reanalizarea observațiilor arheologice privind așezările de la Girișu de Criș¹⁴⁵ și Săcuieni¹⁴⁶, credem că așa zisele „așezări de tip atol” sunt de fapt tell-uri. În cazul sitului de la Căpleni¹⁴⁷ putem vorbi despre o așezare de tip tell. În concluzie, folosirea termenului „așezare de tip atol” nu este justificată.

Analizând așezările culturii Otomani din nord-vestul României, pe baza criteriilor elaborate de diferiți cercetători¹⁴⁸, putem creiona următoarele caracteristici:

- Așezările au fost întemeiate pe terasele râurilor, sau în apropierea acestora, pe insule sau dune înconjurate de apă.
- Unitatea de bază a habitatului constă dintr-o așezare centrală întărită și una sau mai multe așezări deschise.
- În zona geografică analizată cunoaștem puține așezări Otomani I¹⁴⁹, în comparație cu așezările care se datează în fazele Otomani II și III.
- În etapa de dezvoltare Otomani III numărul așezărilor a scăzut față de perioada Otomani II. Explicațiile existente în literatura de specialitate pentru creșterea cantitativă a numărului de așezări dintr-o perioadă istorică sunt controversate. Frecvența siturilor arheologice pe terase și formele de relief aflate în vecinătatea apelor curgătoare a condus la nașterea a două ipoteze:
 - Purtătorii aceiași culturi au trăit în comunități mai mici, întemeind așezări de dimensiuni mai reduse alături de așezările principale.
 - Purtătorii unei culturi, în funcție de condițiile demografice și economice existente, au întemeiat mai multe așezări.¹⁵⁰

În cazul unor așezări Otomani (ex: Otomani–„Cetățuie”¹⁵¹) s-a observat că șanțul de apărare datând din prima fază de dezvoltare a fost umplut în perioada următoare. Pe baza acestui fapt unii cercetători¹⁵² au formulat ideea apariției unei populații noi care se stabilește în aceste așezări deja existente. Pe de altă parte, I. Ordentlich și Máthé M consideră că schimbarea dimensiunii așezărilor se datorează creșterii populației.¹⁵³ Această idee este susținută și de faptul că numărul siturilor arheologice a crescut. Nu numai așezările existente s-au extins, ci comunitățile întemeiază altele la periferia ariei de răspândire a culturii, nelocuite anterior. În urma condițiilor paleoclimatice favorabile s-au extins și terenurile propice agriculturii.¹⁵⁴

Dimensiunile așezărilor sunt determinate și de condițiile geografico-ecologice. Stabilirea comunităților pe dunele existente în zona inundabilă, mlăștinoasă și pe terasele râurilor s-ar putea datora faptului că în zona de câmpie numai aceste forme de relief erau propice habitatului. Mărimea așezărilor era practic determinată de suprafața locuibilă a diferitelor forme de relief.

denumirea „unei insule în formă de inel formată din schelete de corali” (Brebán 1997, 49).

¹⁴¹ Ordentlich 1971, Bader 1978, 32sq, Bader 1982, 47sq, Gogâltan 2000, 121sq, Némethi 1999.

¹⁴² Popescu 1956, 103sq, Bader 1978, 35, Chidioșan 1984, 27 (Vârșand), Ordentlich 1971, 24, Bader 1978, 35, Dumitrașcu 1989, 119 (Girișu de Criș), Ordentlich 1971, 28, Bader 1978, 34, 128, (Săcuieni), Ordentlich 1971, 22, Bader 1978, 35, 122, Némethi 1999, 78, Némethi–Molnár 2002, 125 (Căpleni), Bader 1978, 35, Chidioșan 1984, 27, Gogâltan 2000, 123 (Socodor), Vulpe 2001, 260.

¹⁴³ Némethi–Molnár 2002, 125, 162, Némethi–Molnár 2005. În cartea scrisă în 2005 am atras însă atenția că folosirea *ad litteram* a denumirii este inadecvată, dar asemănarea dintre forma așezărilor de la Săcuieni și Căpleni și cea a unui atol („insulă în formă de inel”) este admisibilă. Cu aceste ocazii i-am dat dreptate lui G. Fazecaș (Fazecaș 1997, 56) care consideră că așezarea de la Săcuieni – „Cetatea boulii” este un tell.

¹⁴⁴ Le mulțumesc și pe această cale cercetătorilor F. Gogâltan și T. Kovács pentru sugestiile și ajutorul acordat.

¹⁴⁵ Fazecaș 1997, 58 nota 4, Gogâltan 2000, 123 nota 25.

¹⁴⁶ Fazecaș 1997, 58 nota 4.

¹⁴⁷ Némethi 1999, 78., Némethi–Molnár 2002, 125.

¹⁴⁸ Observațiile noastre se bazează în special pe contribuțiile științifice ale lui Banner J, Bóna I, Kovács T., I. Ordentlich, T. Bader și Sz. Máthé M.

¹⁴⁹ Imaginea lacunară conturată se datorează și stadiului actual al cercetărilor.

¹⁵⁰ Dani 1999, 64.

¹⁵¹ Ordentlich 1973, 15.

¹⁵² Kalicz 1970, 23sq.

¹⁵³ Ordentlich 1968; Máthé 1988, 27sq. Această idee este susținută și de F. Gogâltan (Gogâltan 2005, 96).

¹⁵⁴ Kovács 1998, 481sq.

În ceea ce privește relația dintre diferitele așezări, imaginea pe care ne-o putem alcătui pe baza datelor existente este modestă. În stadiul actual al cercetării, în pofida modelelor existente în literatura de specialitate, rareori putem contura diferitele „microregiuni administrativ-teritoriale” respectiv zonele exploatare din punct de vedere economic de diferitele așezări.¹⁵⁵ Este cert însă, că majoritatea tell-urilor Otomani se află în valea Eriului și Câmpia Careiului schițând epicentrul culturii.¹⁵⁶

Conform opiniei noastre, așezările pot fi divizate în funcție de poziționarea lor geografică în două subunități:

- Așezări întemeiate pe terase (Harta 5)
- Așezări întemeiate în zona joasă a câmpiei (Harta 6)

Modul de fortificare al unei așezări, existența sau lipsa fortificațiilor, reprezintă alt criteriu de bază al clasificării.¹⁵⁷ Din acest punct de vedere așezările pot fi împărțite în două grupe mari:

- Așezări fortificate (Harta 7)
- Așezări deschise (Harta 8)

Astfel, în zona Câmpiei Careiului și văii Eriului așezările culturii Otomani pot fi împărțite în următoarele categorii:

a. Așezări fortificate întemeiate pe terase

În general în aria de răspândire a culturii Otomani aceste așezări (Carei–„Bobald”, Otomani–„Cetățuie”, Sălacea–„Dealul Vida”, Ardud, Șilindru, Roșiori, Vășad etc.) se situează pe prima sau a doua terasă a Eriului sau a Crasnei. Aceste locuri au fost ideale pentru întemeierea unor așezări, deoarece nu sunt inundabile, iar prin înălțimea lor domină formele geomorfologice din jur. Laturile acestor forme de relief sunt de regulă abrupte, iar unde pantele erau mai line, există fortificații (val, șanț). În unele cazuri (Sălacea–„Dealul Vida”) așezările au fost întărite prin fortificații de formă circulară de-a lungul perimetrului așezării.

În cadrul acestei categorii întâlnim tell-uri [Harta 2– (Otomani–„Cetățuie”, Sălacea–„Dealul Vida”), așezări de tip tell [Harta 3– (Andrid–„Curtea CAP”, Dindești–„Cetate”) și situri fortificate (Pir–„Roszgaz”, Roșiori–„Cetatea de pământ”) care au în componență mai multe niveluri de cultură. (multistratificate¹⁵⁸) (Harta 3)

b. Așezări fortificate întemeiate în zona joasă a câmpiei

Aceste așezări au fost întemeiate în zona inundabilă, mlăștinoasă a Eriului și în câmpia Careiului pe insule sau popine (Andrid–„Cetatea taurului”, Pir–„Cetate”, Otomani–„Cetatea de pământ”, Tiream–„Holmul cânepii”, Berveni–„Halmos”). În cazul acestor așezări, apa râurilor reprezenta o fortificație naturală. În cadrul acestei categorii întâlnim atât tell-uri [Harta 2– (Tiream–„Holmul cânepii”, Săcuieni–„Cetatea boului”, Berveni–„Halmos”) și așezări de tip tell [Harta 3– (Andrid–„Bikadomb”, Căpleni–„Cetate”, Pir–„Cetate”), cât și situri fortificate (Otomani–„Cetatea de pământ”) care au în componență mai multe nivele de cultură. (multistratificate¹⁵⁹) (Harta 3)

c. Așezări deschise întemeiate pe terase

În Câmpia Careiului și valea Eriului aceste așezări (Acâș–„La moară”, Carei–„Bobald I 1b”, Carei–„Bobald VI”, Portița–„Vis-a-vis de cimitir” etc.) se situează pe prima terasă a Eriului sau a Crasnei. Nu dispun de sisteme de fortificație.

În cadrul acestei categorii întâlnim atât așezări care au în componență mai multe nivele de cultură [Harta 3– (Acâș–„La moară”, Carei–„Bobald I 1b”, Pir–„Várgánc” etc)] cât și așezări cu un singur nivel de cultură. [Harta 4– (Vezendiu–„Broscari”, Pișcolt–„Lângă biserica reformată”)]

¹⁵⁵ Pentru metodologie vezi: Härke 1979. Fig. 55, Renfrew, Bahn 1999. 171sq, Renfrew, Level 1979. 145sq, Vita-Finzi, Higgs 1970. 1 sq, Higgs Vita-Finzi 1972, 29sq, Gillings 1997. 163 sq.

¹⁵⁶ Kovács 1998, 481sq.

¹⁵⁷ Acest criteriu stă la baza tipologiei propuse și de către T. Bader (1978) și G. Fazecaș (1997). Menționăm că tellurile pot fi încadrate în categoria așezărilor fortificate, dar ele reprezintă un caz aparte. Ele sunt așezări specifice datorită structurii lor și al rolului social-economic, nu datorită sistemului lor defensiv. Comunitățile Otomani care formează aceste așezări se folosesc de caracteristicile favorabile ale terenului, protecția naturală oferită de mlăștinile înconjurătoare. Astfel, așezările tell se găsesc atât pe terasa Eriului cât și în zona de câmpie (Carei–„Bobald”, Otomani–„Cetățuie”, Sălacea–„Dealul Vida”, Tiream–„Holmul Cânepii”, Berveni–„Halmos”).

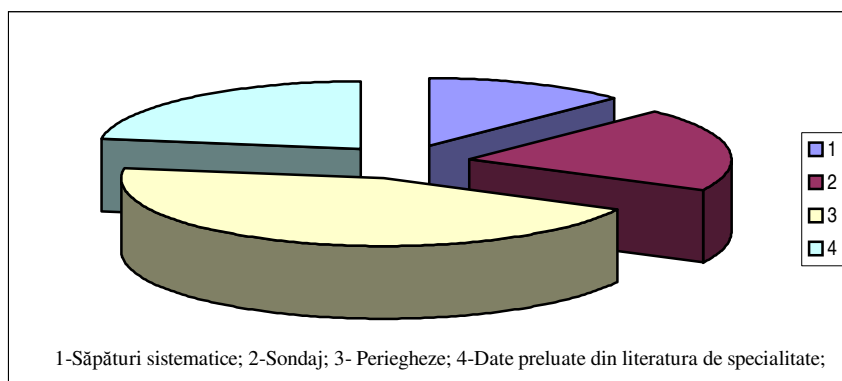
¹⁵⁸ Am folosit termenul de „așezare multistratificată” pentru denumirea acelor situri care, în pofida faptului că sunt fortificate, nu îndeplinesc criteriile necesare pentru a putea fi denumite „așezări de tip tell”. (dispun de două nivele de locuire din aceeași perioadă dar grosimea stratigrafiei este mai mică de 1 m, sau grosimea stratigrafiei atinge 1 m dar nivelele de locuire aparțin unor perioade istorice diferite).

¹⁵⁹ Vezi nota 158.

d. Așezări deschise întemeiate în zona joasă a câmpiei

Aceste așezări au fost întemeiate în zona inundabilă, mlăștinoasă, a Eriului și pe insule sau popine în câmpia Careiului (Sanislău-„Cserepes”, Moftinu Mic-„Ograda sediului fostei CAP”, Urziceni-„Drumul Careiului”, Otomani-„Elősziget”). În cadrul acestei categorii întâlnim atât așezări care au în componență mai multe nivele de locuire [Harta 3-(Sanislău-„Cserepes”, Moftinu Mic-„Ograda sediului fostei CAP” etc)] cât și așezări cu un singur nivel. [Harta 4-(Urziceni-„Drumul Careiului”, Otomani-„Elősziget”)]

Trebuie menționat faptul că doar o parte din datele existente în catalogul descoperirilor provin în urma observațiilor efectuate cu ocazia cercetărilor arheologice sistematice. Din cele 80 de așezări cunoscute (Harta 1) doar în 10 cazuri (12,5 %) s-au efectuat săpături arheologice sistematice (Harta 13). În 20 așezări (20 %) au avut loc doar sondaje de verificare (Harta 14). Observațiile pe care le-am efectuat cu ocazia cercetărilor periegetice au furnizat informații despre alte 36 de așezări (45%). (vezi Harta 15) Pentru un număr de 18 așezări am folosit date din literatura de specialitate. (Harta 16)

Nu dispunem de observații detaliate cu privire la 30% (24 de așezări) din așezările cunoscute. Deși acestea au fost semnalate în literatura de specialitate, în lipsa informațiilor necesare, identificarea pe teren a așezărilor s-a dovedit imposibilă. Majoritatea lucrărilor care tratează problematica sistemului de așezări a culturii Otomani sunt caracterizate de utilizarea greșită a toponimelor din hotarele diferitelor localități.¹⁶⁰

Controlarea datelor existente în bibliografie prin cercetări de teren, a dus la identificarea mai multor informații greșite.

Materialul arheologic descoperit cu ocazia cercetărilor de teren a fost analizat, iar observațiile de ordin arheologic au fost completate cu informații din literatura de specialitate. În cazul în care datarea ceramicii nu era clară sau prezenta diferențe față de datele bibliografice existente, acest lucru a fost luat în considerare la clasificarea așezărilor respective.

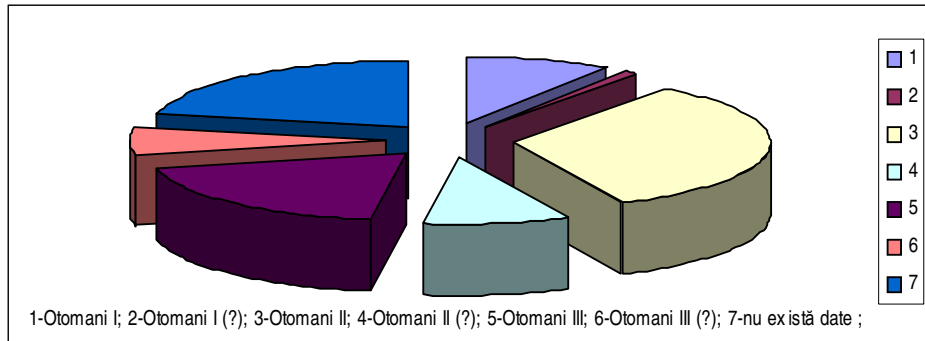
În caz ideal, în stadiul actual al cunoașterii, sistemul de așezări al culturii analizate conține 11 așezări cu nivel de locuire Otomani I (Harta 9), 46 cu nivel de locuire Otomani II (Harta 10) și 28 cu nivel de locuire Otomani III (Harta 11).¹⁶¹ Cu privire la 24 (30 %) de așezări, care apar în literatura de specialitate, nu deținem informații suficiente. (Harta 12)

În realitate, dintre cele 80 de așezări cartate, 10 (12,5 %) dispun cu certitudine de un strat de cultură care conține ceramica Otomani I, iar 1 (1,25%) dispune probabil de un asemenea nivel.¹⁶² Material arheologic caracteristic perioadei Otomani II a fost descoperit în 36 de așezări (45%). Probabil încă 10 (12,5 %) așezări pot fi datate în această perioadă. Celei de a III-a perioade de dezvoltare a culturii îi pot fi atribuite 21 de așezări. Acestea probabil li se mai pot adăuga încă 7 (26 %) așezări.

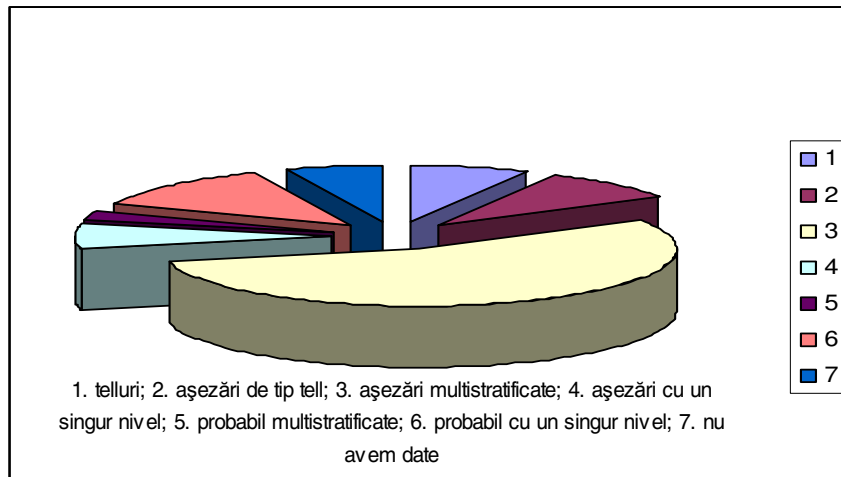
¹⁶⁰ În afară de repertoriul arheologic redactat de Némethi J (Némethi 1999), toponimele maghiare au fost traduse adesea în mod greșit. În majoritatea cazurilor nici nu există denumire în limba română a zonelor topografice respective.

¹⁶¹ Suma datelor enumerate depășește 80. Acele așezări multistratificate în care există materiale arheologice aparținând diferitelor faze (I, II, III) ale culturii Otomani au fost incluse, conform acestora, în mai multe categorii.

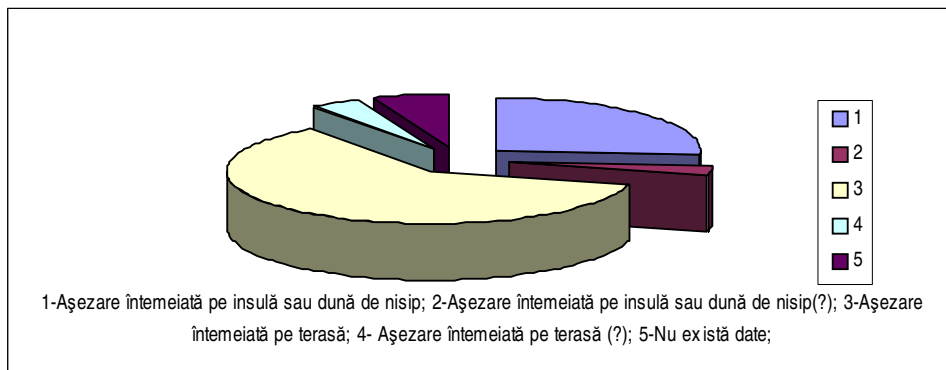
¹⁶² În literatura de specialitate sunt menționate o serie de așezări așa zise „Otomani I”, deoarece multă vreme vestigiile arheologice ale grupului Sanislău au fost considerate ca aparținând primei faze a culturii Otomani.

Dintre siturile analizate 6 (8%) sunt tell-uri, 7 (9%) de tip tell¹⁶³, 44 (54%) așezări multistratificate, iar 6 (8%) așezări cu un singur nivel. Categoriei așezărilor multistratificate și a celei cu un singur nivel de locuire îi mai pot fi atribuite probabil 2 (3%), respectiv 10 (12%) așezări. Cu privire la 5 așezări (6%) nu dispunem de date certe.

Din punctul de vedere al amplasamentului geografic 12,5% dintre așezări nu pot fi identificate pe teren. 26,25% dintre cele 80 de așezări analizate au fost întemeiate pe pîștele și insulele din zona inundabilă al râurilor (Harta 6), iar 61,25% pe terasele râurilor (Harta 5).

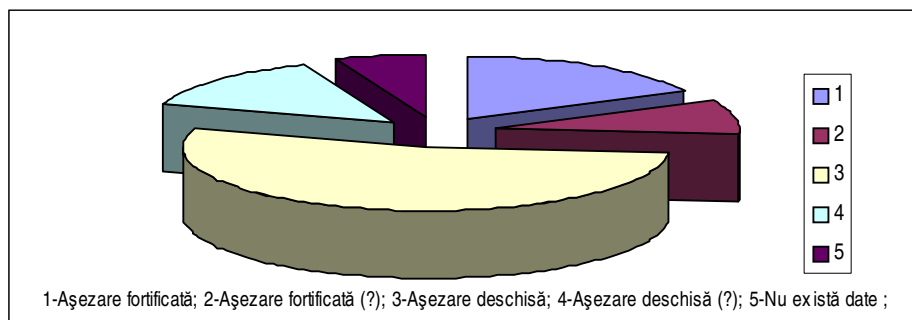

¹⁶³ Privind înțelesul termenilor „tell” și „așezare de tip tell” vezi Kalicz–Raczky 1987, 15, Gogăltan 2002, 11sq-cu bibliografia, Némethi–Molnár 2002, 34sq, Gogăltan 2005, 80.

Cu ocazia clasificării observăm că procentul așezărilor întemeiate pe insule (21), este mai mic decât cel al așezărilor de pe terase.

Se poate observa abandonarea așezărilor la sfârșitul perioadei Otomani II începutul etapei Otomani III și retragerea populației spre insulele mai protejate.

14 (17,5%) dintre siturile analizate sunt fortificate, iar 7 (8,75%) ar putea fi fortificate (Harta 7). Lângă acestea au fost descoperite 43 (53,75%) de așezări deschise și 11 (13,75%) probabil aparținând de asemenea acestui tip (Harta 8). Datele din urmă sunt aproximative, rareori fiind bazate pe observații efectuate cu ocazia unor cercetări arheologice sistematice.

În urma analizei habitatului Otomani din Câmpia Careiului și valea Eriului putem trage următoarele concluzii:

- În bronzul mijlociu această zonă geografică a fost locuită de o populație cu o structură socială ierarhizată, cu un mod de viață sedentar și o economie bazată pe agricultură. Tell-urile înseamnă centrele economice, comerciale și de “putere” a unor microregiuni. În zona apropiată așezării centrale putem observa un cerc de așezări “satelit”.¹⁶⁴ Tell-urile, reședințe ale liderilor comunităților, funcționau printre altele și ca centre de redistribuție pentru teritoriile subordonate sau periferice. Așezările din zona de influență a tell-urilor erau locuite de diferite comunități agrare, bine structurate social.

- În urma cercetărilor din nord-vestul României și nord-estul Ungariei este cunoscut faptul că populația întemeietoare a tell-urilor epocii bronzului din Valea Eriului și Barcăului, respectiv valea Crișurilor, (comunitățile Otomani I/Ottomány B) a venit cu o structură a habitatului bine cristalizată și o cultură materială (ceramică și tipuri de unelte) unitară.¹⁶⁵

- Creșterea numărului așezărilor Otomani întemeiate în cea de a doua perioadă evolutivă a culturii pare cauzată de creșterea demografică a populației.

Împărtășim opinia lui Némethi J¹⁶⁶, I. Ordentlich¹⁶⁷, T. Bader¹⁶⁸ și C. Kacsó¹⁶⁹ privind abandonarea unei părți a așezărilor cândva la sfârșitul celei de a II-a faze și începutul celei de a III-a faze de dezvoltare a culturii.¹⁷⁰ În viziunea noastră însă, acest fenomen se datorează unor factori ecologici și economici, deoarece dezvoltarea tell-urilor situate în Câmpia Careiului continuă neîntrerupt până la sfârșitul bronzului mijlociu.¹⁷¹ (Tiream-„Holmul cânepii”, Carei-„Bobald”)

- La nivelul actual al stadiului de cercetare, aria de răspândire a culturii Otomani are granița nordică pe linia localităților Ciumești-Berea-Urziceni-Foieni aflate pe malul mlaștinii Ecedea, la sud fiind limitată de Crișul Alb. Granița estică a arealului culturii este marcată de râul Crasna¹⁷² și cursul

¹⁶⁴ Această situație poate fi observată și în cazul sitului de la Carei-„Bobald”, unde în imediata apropiere a tellului au fost descoperite mai multe așezări cu un singur nivel de locuire.

¹⁶⁵ Máthé 1994, 27.

¹⁶⁶ Némethi 1969, 68.

¹⁶⁷ Ordentlich 1971, 33, Ordentlich 1973, 227.

¹⁶⁸ Bader 1978, 35sq.

¹⁶⁹ Kacsó 1997, 85. Nu suntem de acord cu o parte a observațiilor făcute de C. Kacsó, și anume că așezările de la Carei-Bobald și Tiream-Holmul Cânepii au fost abandonate înainte de faza finală a culturii Otomani. Conform noilor cercetări cele două tell-uri sunt locuite până la sfârșitul bronzului mijlociu.

¹⁷⁰ Comparativ cu perioada Otomani II, numărul așezărilor Otomani III scade; vezi Némethi-Molnár 2002, 51. (grafic 2)

¹⁷¹ Mühlmann 1964; Gogâltan 2005, 96sq.

¹⁷² Cel mai estic punct Otomani din această zonă este Acâș-„La moară”.

inferior al Barcăului (zona Sânicolau de Munte – Cresturi). În lipsa unei analize amănunțite a descoperirilor arheologice din nord-estul Ungariei¹⁷³ nu ne putem pronunța în legătură cu granița vestică a culturii.

Sperăm ca analiza efectuată și concluziile stabilite să ofere un punct de plecare pentru cercetările noastre viitoare.

Bibliografie:

- Andrișoiu 1978: I. Andrișoiu: *Contribuții la cunoașterea culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei*. In: AMN 15, 1978, p. 63-83.
- Andrișoiu 1990: I. Andrișoiu: *Răspândirea culturii Otomani în sud-vestul Transilvaniei*. In: SympThrac 8. Satu Mare. p. 114-115.
- Andrișoiu 1992: I. Andrișoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*. București, 1992
- Bader 1978: T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*. București, 1978.
- Bader 1982: T. Bader, *Die befestigten bronzezeitlichen Siedlungen in Nordwestrumänien*. In: Bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa, Berlin-Nitra, p. 47-70.
- Bader 1998: T. Bader, *Bemerkungen zur Bronzezeit im Karpatenbecken Otomani-Füzesabony komplex. Überblick und Fragestellung*. In: Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 80, p. 43–108.
- Banner-Bóna 1974: J. Banner – I. Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell Siedlung bei Békés*. Budapest, 1974
- Becher-Krause-Kromer 1989: B. Becher – R. Krause – B. Kromer, *Zur absoluten Chronologie der Frühen Bronzezeit*. In: Germania 67. 2, p. 421–442.
- Berciu 1966: D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966
- Bogdan 1957: A. Bogdan, *Contribuție la raionarea fizico-geografică a Câmpiei Tisei de Nord*. Cluj, p. 357–368.
- Bogdan-Diaconeasa 1960: A. Bogdan – B. Diaconeasa, *Problema Eriului în lumina analizelor de polen*. In: Studia UBB II. Cluj-Napoca. p. 141–155.
- Bóna 1975: I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre Südöstlichen Beziehungen*. ArchHung II. Budapest, 1975.
- Bóna 1992: I. Bóna, *Bronzezeitlichen Tell Kulturen in Ungarn*. In: Bronzezeit... p. 9–39.
- Bóna 1992b: I. Bóna, *Bronzenguß und metalbearbeitungbis zum Ende der mittleren Bronzezeit*. In: Bronzezeit... p. 48–65.
- Borsy 1955: Z. Borsy, *A Bereg-Szatmári vízrendszer kialakulása*. In: Kosuth Lajos Tudományegyetem Közleményei. Debrecen. p. 253-266.
- Borsy 1961: Z. Borsy, *A Nyírség természeti földrajza*, Budapest, 1961.
- Bouzek 1982: J. Bouzek, *Climatic changes and central European prehistory*. In: Climatic Change in Later Prehistory, p. 179–191.
- Breban 1997: V. Breban, *Mic dicționar al limbii Române*, București, 1997.
- Bronzezeit...1992: *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.), Frankfurt am Main.
- Cârciumaru 1996: M. Cârciumaru, *Paleobotanica*, Iași, 1996.
- Chidioșan 1981: N. Chidioșan, *Contribuții privind epoca bronzului pe teritoriul municipiului Oradea*. In: Crisia XI. p. 59–67.
- Chidioșan 1984: N. Chidioșan, *Prelucrarea osului în așezările culturii Otomani din nord-vestul României*. In: Crisia XIV. p. 27-52.
- Ciobanu 1948: I. Ciobanu, *Analiză de polen din turba Masivului Semenic*. In: Bul.Grăd.Bot. Cluj XXVIII. p. 97–107.
- Csányi-Tárnoki 2003: M. Csányi – J. Tárnoki, *A Berettyó-Körös-vidék középső bronzkori lakói –A Gyulavarsánd kultúra*. In: Magyar régészet az ezredfordulón... Budapest. p. 158–160.
- Dani 1999: J. Dani, *A korabronzkori Nyírség –kultúra települései Polgár batarában*. In: DMÉ LXXIII. p. 49-128.
- David 1997: W. David, *Altbronzezeitliche Beinobjekte des Karpatenbeckens mit Spiralwirbel. –oder Wellenbrandornament und ihre Parallelen auf der Pelopones und Anatolien in frühmykenischer Zeit*. In: Thracians... p. 244–305.
- David 1998: W. David, *Zum Ende der bronzezeitlichen Tellsiedlungen im Karpatenbecken. Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften*. In: Festschrift für Georg Kossack zum 75. Geburtstag. Regensburg, H. Küster. A. Lang. P. Schauer (Hrsg.). p. 231–267.
- David 2002: W. David, *Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe. Hajdusámson–Apa-Ighiel–Zajta*. Bibliotheca Musei Apulensis XVIII. 1–2. Alba Iulia.
- Domokos 1908: J. Domokos, *A Lópós-halom (Arad m.)*. In: AÉ 28. 1908, p. 55–78.

¹⁷³ La prima vedere, analiza ceramicii și analogiile existente ne pot crea impresia că materialele Otomani și Gyulavarsánd sunt identice din punct de vedere cultural. Nu putem trage însă concluzii pripite, deoarece nu cunoaștem, din punct de vedere cantitativ, cât la sută din totalitatea ceramicii Otomani și Gyulavarsánd este asemănătoare. Având în vedere că în ambele culturi există un habitat specific (societatea tell-urilor), analiza amănunțită a culturii materiale ar putea constitui „cheia” soluționării, în viitor, a problemei. Comparând ceramica Otomani și Gyulavarsánd trebuie stabilit în ce măsură cele două materiale sunt asemănătoare. Alături de studiul structurii așezărilor și ritului funerar analiza culturii materiale poate stabili dacă avem de-a face cu manifestări culturale identice sau numai înrudite. Terminologia utilizată poate fi modificată în caz de nevoie, în conformitate cu acest fapt. Pentru aceasta este indispensabilă prelucrarea materialului arheologic nepublicat.

- Dumitrașcu 1989: S. Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea tehnologiei metalurgiei din epoca bronzului în județul Bihor*. In: Crisia, XIX. p. 119-168.
- Fall 1987: P. L. Fall, *Pollen taphonomy in a canyon stream*. In: Quaternary Research 28. p. 96-406.
- Fazecaș 1997: G. Fazecaș, *Aspecte privind așezările culturii Otomani pe teritoriul României*. In: Crisia XXVI-XXVII. p. 51-67.
- Feurdean 2005: A. Feurdean, *Holocene forest dynamics in northwestern Romania*. In: The Holocene, 15. 3. 425-446.
- Forenbaher 1993: S. Forenbaher, *Radiocarbon dates and absolute chronology of the Central European Bronze Age*. In: Antiquity 67. p. 218-220. 235-256.
- Füköh 1987: L. Füköh, *Evolution of the Mollusca fauna og the Hungarian uplands in the Holocene*. In: Holocene environment in Hungary. Ottawa. Canada. Budapest. p. 49-56.
- Gerloff 1993: S. Gerloff, *Zu Fragen mittelmeeerländischer Kontakte und absoluter Chronologie der Frühbronzezeit in Mittel- und Westeuropa*. In: PZ 68. 1. p. 58-102.
- Ghinea (Ed.) 2002: D. Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, București, 2002
- Gillings 1997: M. Gillings, *Spatial Organisation in the Tisza Flood Plain*. In: Dynamic Landscapes and GIS. Landscape in Flux. Central and Eastern Europe in Antiquity. J. Chapman. P. Dolukhanov (Ed.). Oxford. p. 163-181.
- Gogâltan 1999: F. Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul Românesc și pe cursul inferior al Mureșului*, Timișoara, 1999.
- Gogâltan 1999a: F. Gogâltan, *The Southern Border of the Otomani Culture*. In: MFMÉ- StudArch V. p. 51-76.
- Gogâltan 2000: F. Gogâltan, *Aria sudică de răspândire a culturii Otomani*. In: AMP XXIII/1. p. 121-152.
- Gogâltan 2002: F. Gogâltan, *Die Tells der Bronzezeit im Karpatenbecken. Terminologische Fragen*. In: Interregionale und Kulturelle Beziehungen im Karpatenraum, 2 Jahrtausend V. Chr.-1 Jahrtausend N Chr.. p. 11-47.
- Gogâltan 2005: F. Gogâltan, *Tell-uri în Orientul Apropiat și Bazinul Carpatic. O scurtă privire comparativă asupra habitatului preistoric (II)*. In: Acta Terrae Septemcastrensis IV. p. 79-133.
- Hänsel 1968: B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968.
- Härke 1979: H. Härke, *Settlement Types and Settlement Patterns in the West Hallstatt Province*. BAR 57. Oxford.
- Higgs-Vita-Finzi 1972: E.S. Higgs – C. Vita-Finzi, *Prehistoric economies: a territorial approach*. In: Papers in Economic Prehistory. Studies by Members and Associates of the British Academy Major Research Project in the Early History of Agriculture. E. S. Higgs (Ed.). Cambridge. p. 27-36.
- Horedt 1966: K. Horedt, *Așezarea fortificată din perioada târzie a bronzului de la Sighetul Marmației*. Baia Mare, 1966.
- Horedt 1967: K. Horedt, *Einflüsse der Hügelgräberkultur und der Velatizer Kultur in Siebenbürgen*. In: Germania 45. p. 42-50.
- Horedt 1967: K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat din Transilvania*. In: StComBruchental 13. p. 137-156.
- Horedt 1988: K. Horedt, *Zur Zeitsellung der Otomani und Wietenbergkultur*. In: Germania 66. p. 151-161.
- Horedt-Rusu-Ordentlich 1962: K. Horedt – M. Rusu – I. Ordentlich, *Săpăturile de la Otomani*. In: Materiale 8. p. 317-323.
- Járai-Komlódi 1987: M. Járai-Komlódi, *Postglacial climate and vegetation history in Hungary*. In: Holocene environment in Hungary. Ottawa. Canada. Budapest. p. 37-47.
- Jacobson-Bradshaw 1981: G. L. Jacobson – R. H. W. Bradshaw, *The selection of sites for paleovegetational studies*. In: Quaternary Research 16. p. 80-96.
- Kacsó 1990: C. Kacsó, *Bronzul târziu în nord-vestul României*. In: SympThrac 8. Satu Mare. p. 41-49.
- Kacsó 1995: C. Kacsó, *Noi date cu privire la prima fază a culturii Suciu de Sus*. In: Apulum XXXII. p. 83-98.
- Kacsó 1997: C. Kacsó, *Faza finală a culturii Otomani și evoluția culturală ulterioară acesteia în nord-vestul României*. In: Satu Mare StCom. XIV. p. 85-110.
- Kalicz 1970: N. Kalicz N, *Bronzkeori telep Rétközberencs határában*. In: AÉ 97. p. 23-31.
- Kalicz-Raczky 1987: N. Kalicz – P. Raczky, *The Late Neolithic of the Tisza region. A survey of recent archeological research*. In: The Late Neolithic. ... p. 11-30.
- Karácsonyi 1994-1995: C. Karácsonyi, *Date istorice despre apele și lucrările de hidroameliorații efectuate în nord-vestul României (cu referiri la modificările microclimatice edatice și biocenotivie survenite în urma acestor lucrări)*. In: Satu MareStCom. XI-XII. p. 195-233.
- Karácsonyi 1995: C. Karácsonyi, *Flora și vegetația județului Satu Mare*, Satu Mare, 1995.
- Kordos 1977: L. Kordos, *Changes in the Holocene climate of Hungary reflected by the „vole-thermometer” method*. In: Földrajzi Közlemények. p. 222-229.
- Kordos 1987: L. Kordos, *Climatic and ecological changes in Hungary during the last 15000 years*. In: Holocene environment in Hungary. Ottawa. Canada. Budapest. p. 11-24.
- Kovács 1982: T. Kovács, *Die terminologischen und chronologischen Probleme der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn*. In: Atti del X. Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'Eta del Bronzo in Europa. Verona. p. 153-164.
- Kovács 1998: T. Kovács, *Siedeln in der Tiefebene - Das Problem der bronzezeitlichen Nutzung der Überschwemmungsgebiete an der Theiß*. In: Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas. Kiel. p. 481-492.

- Kovács 2000: T. Kovács, *Bronzkori ékszerek, fegyverek, aranykincsek*. In: A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Budapest. p. 37–62.
- Krammer 1902: N. Krammer, *A gyulavarsándi Laposhalomról*. In: Békésmegyei Közlöny. 95.1902.
- Krammer 1903: N. Krammer, *A gyulavarsándi lelet*. In: Békésmegyei Közlöny. 96.1903.
- Kull 1989: B. Kull, *Untersuchungen zur Mittelbronzezeit in der Türkei und ihre Bedeutung für die absolute Datierung der europäischen Bronzezeit*. In: PZ 64. 1. p. 48–73.
- Lazarovici 1971: Gh. Lazarovici, *Sondajul arheologic de la Deuş (jud. Cluj)*. In: Apulum IX. p. 71–80.
- Lichardus–Vladar 1996: J. Lichardus – J. Vladar, *Karpatenbecken–Sintasta–Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche*. In: SlovArch XLIV. 1. p. 79–129.
- Magny 1982: M. Magny, *Atlantic and Sub-boreal: dampness and dryness?*. In: Climatic Change in prehistory... p. 33–43.
- Makkay 2003: M. Makkay, *Magyar régészet az ezredfordulón*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma–Teleki László Alapítvány, Visy Zs, Nagy M. (Szerk.), Budapest, 2003.
- Makkai 1998: J. Makkai, *Békés*. In: Magyarország régészeti... 10/1. p. 641–654.
- Máthé 1984: M. Sz. Máthé, *Preliminary Report on the 1977–82 Excavation at the Neolithic and Bronze Age Settlement of Berettyóújfalú–Herpály. Part II. Bronze Age*. In: ActaArchHung, 36. p. 137–159.
- Máthé 1988: M. Sz. Máthé, *Bronze Age Tells in the Berettyó–Valley. Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain. I. I.P.H. 1*. Budapest. p. 27–122.
- Máthé 1994: M. Sz. Máthé, *Adatok az Ottomány–kultúra eredetéhez (kutatási vázlat). Történeti és Néprajzi Tanulmányok*. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen. p. 27–31.
- Máthé 2001: M. Sz. Máthé, *Angaben zum Ursprung der Ottomány (Otomani) Kultur (Forschungsskizze)*. In: Der Nordbalkanische... Baia Mare. p. 39–45.
- Molnár 2005: Zs. Molnár, *Cultura Otomani în nord-vestul României. Contribuția la cunoașterea perioadei bronzului mijlociu din Câmpia Careiului și valea Eriului*. Teză de doctorat, Alba Iulia, mss.
- Mozsolics 1967: A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdusámson und Kosziderpadlás*. Budapest.
- Mozsolics 1968: A. Mozsolics, *Goldefunde des Depotfundehorizontes von Hajdusámson*. In: Bericht RGK 45–47. (1965–1966). p. 1–76.
- Mühlmann 1964: W. E. Mühlmann, *Chiliasmus und Nativismus. Studien zur Psychologie, Soziologie und historischen Kasuistik der Umsturzbebewegungen*. Berlin.
- Németi 1969: J. Németi, *Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului*. In: SatuMare StCom 1. 57–71.
- Németi 1978: J. Németi, *Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului în zona Careiului*. In: SCIVA. 29. 1. p. 99–122.
- Németi 1995: J. Németi, *Descoperiri arheologice de la Carei-Bobald (jud. Satu Mare) în anul 1994*. In: Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă. p. 123–126.
- Németi 1999: J. Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Carei*. București.
- Németi–Roman 1994–1995: J. Németi – P. Roman, *Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României*. In: SatuMareStCom XI–XII. 25–31.
- Németi–Molnár 2001: J. Németi – Zs. Molnár, *Data about the beginning of the tell settlements from the N–V part of Romania*. In: Studia Arch... P. 67–93.
- Németi–Molnár 2002: J. Németi – Zs. Molnár, *A tell telepek elterjedése a Nagykarolyi–síkságon és az Ér völgyében*. Kolozsvár.
- Németi–Molnár 2005: J. Németi – Zs. Molnár, *A tell telepek fejlődése és vége a Nagykarolyi–síkságon és az Ér völgyében*, Scientia kiadó, Kolozsvár-sub típar.
- Nestor 1933: I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. In: Bericht RGK. 22. 11–181.
- Nestor 1960: I. Nestor, *Epoca bronzului*. In: Istoria României. I. 90–115.
- Ordentlich 1963: I. Ordentlich, *Poselenija v Otomani v svete poslednih raskopok*. In: Dacia. 7. 115–138.
- Ordentlich 1964: I. Ordentlich, *Aspecte privind cultura Otomani*. In: Crisia IV. 135–151.
- Ordentlich, 1965: I. Ordentlich, *Sistemul de fortificație în așezarea eponimă a culturii Otomani*. In: RevMuz 2. 420–421.
- Ordentlich 1967: I. Ordentlich, *Donă statuete cu "cap mobil" descoperite la Sălacea*. In: SCIV 18. 1. 147–154.
- Ordentlich 1968: I. Ordentlich, *Anordnung und Bau der Wohnungen im Rahmen der Otomanikultur in Rumänien*. In: Dacia N.S. XII. 141–153.
- Ordentlich 1969: I. Ordentlich, *Probleme der Befestigungsanlagen in den Siedlungen der Otomanikultur in deren rumänischem Verbreitungsgebiet*. In: Dacia N.S. XIII. 457–474.
- Ordentlich: I. Ordentlich, *Die chronologie Gliederung der Otomanikultur auf dem rumänischen Gebiet und ihre wichtigsten Merkmale*. In: Dacia 14. 83–97.
- Ordentlich 1971: I. Ordentlich, *Aria de răspândire a culturii Otomani de pe teritoriul României*. In: Marmația 2. 19–35.
- Ordentlich 1972: I. Ordentlich, *Contribuția săpăturilor arheologice de pe Dealul Vida (Comuna Sălacea, Jud. Bihor) la cunoașterea culturii Otomani*. In: SatuMareStCom II. 63–84.
- Ordentlich 1973: I. Ordentlich, *Cercetările arheologice de la Otomani și Sălacea și locul lor în contextul culturii Otomani*. Teză de doctorat. Mss. Iași.
- Ordentlich 1974: I. Ordentlich, *Aspecte privind cultura Otomani*. In: Crisia. 135–151.

- Ordentlich–Kacsó 1970: I. Ordentlich – C. Kacsó, *Cimitirul din epoca bronzului de la Ciumești*. In: SCIV 21. 1. 49–63.
- Ordentlich–Chidioșan 1975: I. Ordentlich – N. Chidioșan, *Cărucioare miniatură din lut aparținând culturii Otomani de pe teritoriul României*. In: Crisia 27–36.
- Pop 1929: E. Pop, *Analize de polen în turba Carpaților Orientali (Dorna–Lucina)*. In: Bul.Grăd.Bot. Cluj IX. 3–4. 81–210.
- Pop 1932: E. Pop, *Contribuții la istoria vegetației cuaternare din Transilvania*. In: Bul.Grăd.Bot. Cluj XII. 1–2.29–102.
- Pop 1943: E. Pop, *Faza pinului din bazinul Bilborului*. In: Bul.Grăd.Bot. Cluj XXIII. 97–116.
- Pop–Boșcaiu–Lupșa–Rădulescu 1971: E. Pop – N. Boșcaiu – V. Lupșa – D. Rădulescu, *Analiza sporo–polinică a sedimentelor de la mlaștina Pesteana (jud. Hunedoara)*. In: Contribuții botanice. 7–10.
- Popescu 1944: D. Popescu, *Die frühe und mittlere bronzezeit in Siebenbürgen*. București.
- Popescu 1956: D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (II). Săpăturile de la Vârșand*. In: Materiale II. 89–152.
- Popescu 1961: D. Popescu, *Probleme ale epocii bronzului în Transilvania*. In: SCIV 12. 2. 337–386.
- Popescu 1965: D. Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (Partea a II-a)*. In: SCIV 16. 2. 323–340.
- Raczky–Hertelendi–Horváth 1992: P. Raczky – E. Hertelendi – F. Horváth, *Zur absoluten Datierung der bronzezeitlichen Tell Kulturen in Ungarn*. In: Bronzezeit.... 42–47.
- Renfrew–Level 1979: C. Renfrew – E. V. Level, *Exploring Dominance: Predicting Politics from Centers. Transformations. Mathematical Approaches to Culture Change*. In: C. Renfrew. K. L. Cooke (Ed.). New York–London. 145–167.
- Renfrew–Bahn 1999: C. Renfrew – P. Bahn, *Régészet. Elmélet. Módszer. Gyakorlat*. Budapest.
- Roska 1925: M. Roska, *Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de l'année 1925*. In: Dacia 2. 400–403.
- Roska 1926–1928: M. Roska, *Cercetări la Cetățuia de la Otomani*. In: ACMI 192–205.
- Roska 1930: M. Roska, *Ásatások az ottománi Várbergben és Földvárban*. In: Dolg 6. 163–177.
- Roska 1941: M. Roska, *A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom régészeti viszonyai*. In: FA 3–4. 45–61.
- Rotea 1994: M. Rotea, *Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și bimeră*. In: Apulum XXXI. 39–57.
- Somogyi 1987: S. Somogyi, *Relationship between environmental changes and human impact until the 9th Century*. In: Holocene environment in Hungary. Ottawa. Canada. Budapest. 25–36.
- Sümegei 1999: P. Sümegei, *Reconstruction of flora, soil, and landscape evolution and human impact on the Bereg Plain from the late-glacial up to the present. based on palaeoecological analysis. The Upper Tisa Valley. Preparatory proposal for Ramsar site designation and an ecological background. Hungarian, Romanian, Slovakian and Ukrainian co-operation*. In: Hamar J. Sárkány–Kiss A. (Eds.). Szeged. p. 173–204.
- Sümegei 2003: P. Sümegei, *A régészeti geológia és a történeti ökológia alapjai*. JATE Press. Szeged.
- Sümegei–Kertész 1998: P. Sümegei – R. Kertész, *A Kárpát–medence öskörnyezeti sajátosságai – egy ökológiai csapda az újkőkorszakban?*. In: Jászok 44. p. 144–157.
- Sümegei–Hertelendi–Magyari–Molnár 1998: P. Sümegei – E. Hertelendi – E. Magyari – M. Molnár, *Evolution of the environment in the Carpathian Basin during the last 30000 BP years and its effects on the ancient habits of the different cultures*. In: Archaeometrical research in Hungary II. L. Költő. L. Bartosiewicz (Eds.). Budapest–Kaposvár–Velem.
- Sümegei–Bodor 2000: P. Sümegei – E. Bodor, *Sedimentological, pollen and geoarchaeological analysis of core sequence at Tököl*. In: SAX. 83–96.
- Sümegei–Bodor–Juhász–Hunyadfalvi–Molnár–Herbich–Szegevári–Imre–Timár 2004: P. Sümegei – E. Bodor – I. Juhász – Z. Hunyadfalvi – S. Molnár – K. Herbich – G. Szegevári – M. Imre – G. Timár, *A balatoni déli autópálya régészeti lelőhelyeinek környezettörténeti feldolgozása*. In: ΜΩΜΟΣ. III. “Öskoros Kutatók III Összejövetelének konferenciatörténete”. Szombathely. 399–420.
- Sümegei–Juhász–Bodor–Gulyás 2004: P. Sümegei – I. Juhász – E. Bodor – S. Gulyás, *Bronze Age Agricultural Impacts in the Central Part of the Carpathian Basin*. In: Acts of the XIVth UISPP Congress. University of Liège. Belgium. 2–8 September 2001. P. Haesaerts. F. Damblon (Eds.). BAR 1271. 107–111.
- Székely 1955: Z. Székely, *Contribuție la cronologia epocii bronzului în Transilvania*. In: SCIV 6. 4. 843–863.
- Székely 1966: Z. Székely, *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir*. In: SCIV 17. 1. 125–135.
- Vicze 2000: M. Vicze, *Background information to the field-survey*. In: SAX. 119–129.
- Vita-Finzi–Higgs 1970: C. Vita-Finzi – E. S. Higgs, *Prehistoric Economy in the Mount Carmel Area of Palestine: Site Catchment Analysis*. In: PPS XXXVI. 1–37.
- Vulpe 1996: A. Vulpe, *Spațiul egeo–anatolian și Europa sud–estică în lumina unei revizuirii a cronologiei epocii bronzului*. In: Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice Seria IV. Tom. XXI. 33–47.
- Vulpe 2001: A. Vulpe, *Epoca metalelor*. In: Istoria românilor. Vol. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate. M. Petrescu-Dimbovița. Al. Vulpe (Coord.). București. 211–377.
- Warren–Hankey 1989: P. Warren – V. Hankey, *Aegean Bronze Age Chronology*. Bristol.
- Willis 1997: K. J. Willis, *The impact of Early Agriculture upon the Hungarian Landscape*. In: Landscapes in flux. Central and Eastern Europe in Antiquity. Colloquia Pontica 3. 193–207.

Lista așezărilor Otomani din Câmpia Careiului și Valea Eriului

1. *Andrid (Érendréd)*-“Cetatea Taurului” (Bikadomb), -jud. Satu Mare.
2. *Andrid (Érendréd)*-“Curtea Grajdurilor CAP” (A TSz istállóinak udvara), -jud. Satu Mare.
3. *Andrid (Érendréd)*-“Sub Holmul Mare” (Nagyhalom), -jud. Satu Mare.
4. *Acás (Akos)*-“Togul lui Veres” (Veres tag), -jud. Satu Mare.
5. *Adoni (Éradony)*-“Cetatea de pe insulă” (Sziget Vár), -jud. Bihor.
6. *Ardud (Erdőd)*-“Vii” (Szőlők), -jud. Satu Mare.
7. *Belting (Krasznabéltég)*-“Tevelí”, -jud. Satu Mare.
8. *Berea (Bere)*-“Grădina Florilor” (Virágkert), -jud. Satu Mare.
9. *Berea (Bere)*-“Pârâul Turcului” (Török folyás), -jud. Satu Mare.
10. *Berea (Bere)*-“Togul Sf. Gherghe” (Szentgyörgy tag), -jud. Satu Mare.
11. *Berea (Bere)*-“Togul evreului” (Zsidó tag), -jud. Satu Mare.
12. *Bervenii (Börvely)*-“Halmos” (Halmos), -jud. Satu Mare.
13. *Cadea (Érkégya)*-“Dealul chel” (Kopasz domb), -jud. Bihor.
14. *Carei (Nagykároly)*-“Bobald” (Bobáld), -jud. Satu Mare.
15. *Carei (Nagykároly)*-“Bobald I₂” (Bobáld I₂), -jud. Satu Mare.
16. *Carei (Nagykároly)*-“Bobald I 2a” (Bobáld I 2a), -jud. Satu Mare.
17. *Carei (Nagykároly)*-“Bobald II” (Bobáld II), -jud. Satu Mare.
18. *Carei (Nagykároly)*-“Bobald VI” (Bobáld VI), -jud. Satu Mare.
19. *Carei (Nagykároly)*-“Spitz”, -jud. Satu Mare.
20. *Căpleni (Kaplony)*-“Malul canalului de irigație” (Az öntözőkanális partja), -jud. Satu Mare.
21. *Căpleni (Kaplony)*-“Drumul Căminului” (Király földek), -jud. Satu Mare.
22. *Cebăluț (Magyarcsaboj)*-“Fântâna tătarilor” (Tatár kút), -jud. Satu Mare.
23. *Cheșereu (Érkésertő)*-“Dealul episcopului” (Püspökdomb), -jud. Bihor.
24. *Cheșereu (Érkésertő)*-“Borzhalom”, -jud. Bihor
25. *Ciumești (Csomaköz)*-“Via Veche” (Öregszőlők), -jud. Satu Mare.
26. *Ciumești (Csomaköz)*-“La pășune” (Legelő), -jud. Satu Mare.
27. *Craidorolț (Királydaróc)*-jud. Satu Mare.
28. *Cresturi (Apátkeresztúr)*-“Cetățuia” (Várhegy), -jud. Bihor.
29. *Curtuișeni (Érkörtvélyes)*-“Dealul ars” (Égető hegy), -jud. Bihor.
30. *Dindești (Érdengeleg)*-“Cetate” (Vár), -jud. Satu Mare.
31. *Diosig (Diászeg)*-“Colonie” (Kolónia), -jud. Satu Mare
32. *Domănești (Domahida)*, -jud. Satu Mare.
33. *Foieni (Mezőfény)*-“Lângă podul peste canal” (A Bere patak hídja mellett), -jud. Satu Mare.
34. *Galoșpetreu (Gálospetri)*-“Pădurea Frater” (Fráter erdő), -jud. Bihor.
35. *Galoșpetreu (Gálospetri)*-“La Vii” (Szőlők), -jud. Bihor.
36. *Galoșpetreu (Gálospetri)*-“Podul cu cincii găuri” (Az ötlyukú híd mellett), -jud. Bihor.
37. *Galoșpetreu (Gálospetri)*-“Malul drept al Ganașului” (A Gánás patak jobb partján), -jud. Bihor.
38. *Ghirișa (Körösgéres)*-“Dâmbul serei” (Széra domb), -jud. Satu Mare.
39. *Mihai Bravu*, -jud. Bihor.
40. *Mihăeni (Krasznamihályfalva)*-“Cetate” (Vár), -jud. Satu Mare.
41. *Moftinu Mare (Nagymajtény)*-“Grădina lui Bota” (Bota kertje), -jud. Satu Mare.
42. *Moftinu Mic (Kismajtény)*-“Curtea parohiei reformate” (A református parókia udvarán), -jud. Satu Mare.
43. *Moftinu Mic (Kismajtény)*-“Hanul Messzelátó” (Messzelátó csárda), -jud. Satu Mare.
44. *Moftinu Mic (Kismajtény)*-“Ograda sediului fostei CAP” (A mezőgazdasági társulás székhelyének kertje), -jud. Satu Mare.
45. *Otomani (Ottomány)*-“Cetățuia” (Várhegy), -jud. Bihor.
46. *Otomani (Ottomány)*-“Cetatea de pământ” (Földvár), -jud. Bihor.
47. *Otomani (Ottomány)*-“Înainte de insulă” (Elősziget), -jud. Bihor.
48. *Pir (Szilágypér)*-“Cetate” (Vár), -jud. Satu Mare.
49. *Pir (Szilágypér)*-“Vargánc”, -jud. Satu Mare.
50. *Pir (Szilágypér)*-“Roszgáz”, -jud. Satu Mare.
51. *Pișcolț (Piskolt)*-“Lângă biserica reformată” (A református templom mellett) -jud. Satu Mare.
52. *Pișcolț (Piskolt)*-“Ógát”, -jud. Satu Mare.

53. *Portița (Portelek)*- “Vis-a-vis de cimitir” (A temetővel szemben), -jud. Satu Mare.
54. *Roșiori (Biharföldvár)*- “Cetatea de pământ” (Földvár), -jud. Bihor.
55. *Sanislău (Szaniszlő)*- “La hârburi” (Cserepes), -jud. Satu Mare.
56. *Sanislău (Szaniszlő)*- “Lângă Heleşteu” (A halastó mellett) -jud. Satu Mare.
57. *Săcuieni (Székelyhid)*- “Cetatea Boului” (Ökörvár), -jud. Bihor.
58. *Sălacea (Szalacs)*- “Dealul Vida” (Vida domb), -jud. Bihor.
59. *Sânicolaul de Munte (Hegyközszentmiklós)*- “Dealul Bătrânilor” (Öregdomb), -jud. Bihor.
60. *Șilindru (Érselénd-“Füzék”)*, -jud. Bihor.
61. *Șimian (Érsenjen)*- “Locul grădinilor” (Kerthelyek), -jud. Bihor.
62. *Tarcea (Értarcsa)*- “Dealul mare” (Nagydomb), -jud. Bihor.
63. *Tarcea (Értarcsa)*- “Dealul de mijloc” (Középhegy), -jud. Bihor.
64. *Tarcea (Értarcsa)*- “Holmul mare” (Nagyhalom), -jud. Bihor.
65. *Terebești (Krasznaterebes)*, -jud. Satu Mare.
66. *Tiream (Mezőterem)*- “Holmul cânepii” (Kendereshalom), -jud. Satu Mare.
67. *Unimăt (Újnémet)*- “Dalboci” (Dalbócs), -jud. Satu Mare.
68. *Urziceni (Csanálos)*- “Vatra satului” (A falu területén), -jud Satu Mare.
69. *Urziceni (Csanálos)*-“Drumul Careiului” (A nagykarolyi út mentén), -jud. Satu Mare.
70. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)*-“Groapa cu lut” (Sárgaföldes gödör), -jud. Bihor.
71. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)*-“Groapa cu lut” (Sárgaföldes gödör), -jud. Bihor.
72. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)*- “Dienes”, -jud. Bihor.
73. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)*-“La pășune” (Legelő), -jud. Bihor.
74. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)*-“La izvoare” (Forrás), -jud. Bihor.
75. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)*-“La vii” (Szőlők), -jud. Bihor.
76. *Vășad (Vasad)*, -jud. Bihor.
77. *Vășad (Vasad)*-“Dealul viilor” (Szőlők), -jud. Bihor.
78. *Vășad (Vasad)*- “Cartierul țiganilor” (Cigánynegyed), -jud. Bihor.
79. *Vezendiu (Vezénd)*- “Broscari” (Békás), -jud. Satu Mare.
80. *Voivozi (Érkenéz)* -jud. Bihor.

*The Habitat of the Otomani Culture in the Carei Plain and the Eriu Valley
(Abstract)*

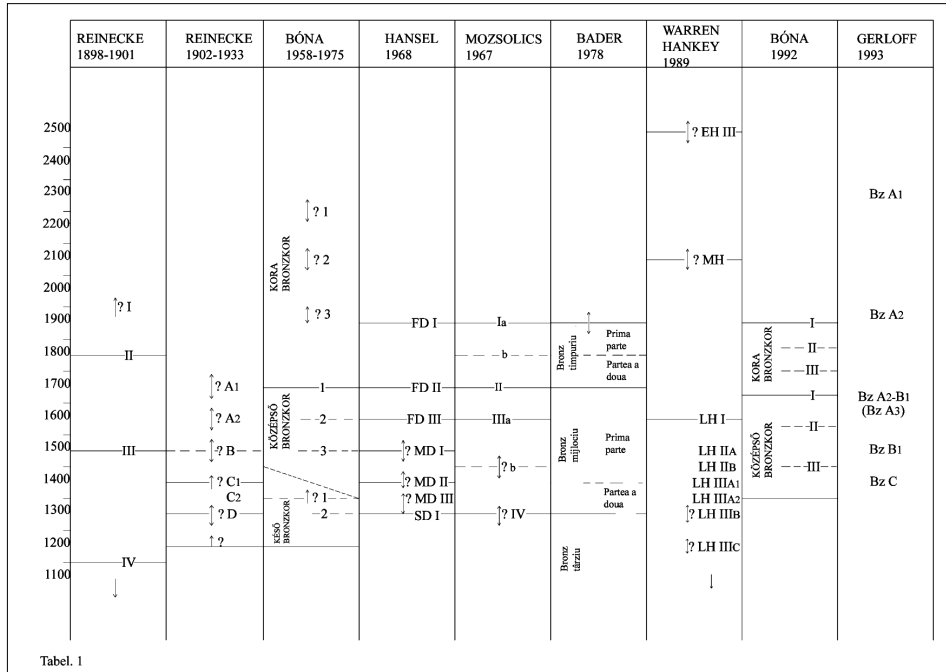
During the circa 500 years of the Middle Bronze Age the Carpathian-Basin resembles a mosaic from the cultural point of view. Despite the fact that every community developed a specific material culture in this chronological sequence we still may talk on a so-called „tells’ society” based on the social and economic macro features. This type of habitat is specific for the studied region and for the great Hungarian Plain, too. During the Middle Bronze Age in these areas had been created a “cultural complex” characterized by homogeneity of pottery and metallurgy of bronze. The aim of this study is to present a much accurate image on the Middle Bronze Age landscape from the Carei Plain and the valley of the Eriu River. The starting point was the exhaustive recording of the Otomani settlements (mapping, visiting and photographing each site, analyzing archeological evidence). 80 settlements have been identified in the researched area. The list of sites is far from being complete, but it still does reflect the actual state of the research. In the current paper, I present a brief review of the Romanian scholars’ opinions regarding the inhabited area of the Otomani communities.

The settlement system from the Carei Plain and the Valley of Eriu River is framed on its natural landscape of the analyzed region and the background of the Middle Bronze Age environment. Although the research on vestiges of the Otomani communities is facing various difficulties we still can draw some conclusions such as:

– within the Carei Plain and Valley of the Eriu River the makers of the Middle Bronze Age civilization as well as the founders of the tells were the bearers of the Otomani Culture;

– in the analyzed area the “tell society” is made of hierarchical communities with a sedentary life and a rural economy. The settlements system is structured on sites of various sizes and well organized from the social point of view. The tells were “political” and economical centers. The residential area (the tells) of the local chieftains can be considered centers for the redistribution of goods to the periphery zones.

– in the 2nd period of the Otomani Culture, one can observed the numerical increase of settlements within the Carei Plain as well as in the Valley of Eriu River. In the 3rd period of this culture part of the settlements were abandoned by the Otomani communities. This abandonment was probably due to the climatic and environmental changes, as well as economic reasons. I hope that the analysis and the few conclusions presented here will provide a starting-point for the future research on this matter.

Tabel. 1

